

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий інститут соціально-гуманітарного менеджменту
Кафедра філософії та культурного менеджменту

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра
на тему: **«Семантика символу коня
в українській культурній традиції»**

Виконала:
студентка 6 курсу, групи – ЗМК – 61
Спеціальності «Культурологія»
Кривошеєва Анастасія Олександрівна

Науковий керівник:
докторка філол. наук, професорка,
професорка кафедри філософії та
культурного менеджменту НаУОА
Янковська Жанна Олександрівна

Рецензент:
докторка філол. наук, доцентка
професорка кафедри української
мови та літератури НаУОА
Вісич Олександра Андріївна

Острог, 2022 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ 1. КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ АНАЛІЗУ ЗООМОРФНОЇ СИМВОЛІКИ	6
1.1. Термінологічні та історико-методологічні аспекти теми	6
1.2. Вербальний контекст зооморфної символіки	12
1.3. Етапи дослідження символіки тваринних образів в українській міфології	15
Висновки до 1 розділу	22
РОЗДІЛ 2. МІФОЛОГІЧНИЙ ОБРАЗ КОНЯ: ОСОБЛИВОСТІ ТА СТРУКТУРА	23
2.1. Походження образу коня в українській міфології та фольклорі	23
2.2. Символіка образу коня	25
2.3. Мовний образ коня в системі народних уявлень українців	32
Висновки до 2 розділу	36
РОЗДІЛ 3. СИМВОЛІКА ОБРАЗУ КОНЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРІ	39
3.1. Образ коня в народних українських піснях та ліриці	39
3.2. Мовний образ коня в народних українських казках	49
Висновки до 3 розділу	52
ВИСНОВКИ	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	60

ВСТУП

Міфопоетичний світогляд кожного народу виявляється в образній системі його народної творчості. Реконструкція давніх міфопоетичних уявлень дає можливість простежити шляхи розвитку ментальності народу. Образи та символи – це національні одиниці, які віддзеркалюють специфіку усної народної творчості, передають особливості народного світосприймання, тому саме їх першочергове дослідження допомагає виявляти самотність українського фольклору, його етноестетичні цінності.

Тема вивчення образу коня є **актуальною**, оскільки цей образ часто зустрічається в українських народних казках, піснях, переказах та легендах. Він використовувався в традиційній українській народній культурі: в оформленні селянських будівель і орнаментах предметів домашнього вжитку, в народних віруваннях, обрядах і жанрах фольклору, в художній літературі. але сучасна людина не завжди здатна глибоко усвідомити багатогранну роль цього образу. З давніх-давен кінь був пов'язаний з культом родючості, з сонцем, яке асоціювалося з конем, що біжить по небосхилу.

Кінь – супутник воїнів і богатирів. Міфологічною свідомістю кінь одночасно сприймався як істота, пов'язана з потойбічним світом, і як посередник між "тим" і "цим" світлом, "перевізник".

Серед українського уснопоетичного образного розмаїття яскраво виділяється зооморфна символіка загалом. Вивчення цієї символічної системи є актуальною проблемою української фольклористики, адже дає змогу простежити розвиток етносвітогляду від міфологічного світосприймання до сучасної епохи естетизації міфологем, трансформації їх у поетичні образи. Аналізом та характеристикою зооморфної лексики в українському фольклорі займалися такі дослідники, як:

У роботі "Зооморфні образи українського фольклору: історія і методологія дослідження" Оксана Левчук пише: "...Тварини – найуніверсальніші учасники образної системи фольклору, навіть такі характеристики, як колір і форма, в них мають динамічний характер (зміна масті, форми на різних стадіях розвитку)" [37]. Тому особливої ваги набуває сьогодні дослідження образів тварин – виразників традиційного символічного значення, сформованого та закріпленого протягом тисячоліть.

Мета дослідження – розглянути роль образу коня в українській культурній традиції.

Завдання дослідження:

- з'ясувати значення зооморфної символіки;
- дослідити символіку образу коня у міфологічних віруваннях українців;
- визначити роль коня в народних обрядах;
- вивчити походження даного образу в українському фольклорі;
- розглянути образ коня як лицаря;
- проаналізувати символіку коня в українських піснях та казках.

Джерельною базою є твори українського фольклору різних жанрів та етнографічні записи. Залучення тих чи інших текстів залежить від наявності та функціонування в них образу-символу коня та ступеня розкриття його міфосимволіки.

Теоретико-методологічною базою дослідження послуговували праці українських та іноземних учених: З. Василька, Г. Булашева, О. Галайчук, Я. Гарасима, В. Давидюка, М. Дмитренка, Л. Дунаєвської, О. Потебні, Н. Ярмоленко та інших науковців.

Методи дослідження: Методологічні засади дослідження підпорядковані його меті, що зумовлює їх комплексний характер. Зокрема, задля систематизованого вивчення образу коня у творах народної творчості українців й обґрунтованості висновків застосовано принцип контентаналізу. Описово-аналітичний метод використано для характеристики досліджуваного корпусу зібраних текстів із подальшим узагальненням отриманих результатів.

Із метою розгляду семантично-функціонального, символічного наповнення образу коня, розкриття його внутрішньої форми використано структурно-типологічний метод. Також застосовано компаративний метод для з'ясування загальнослов'янських чи світових універсалій і національно своєрідних рис образу коня в українській уснопоетичній традиції. Культурно-історичний метод застосовано для осмислення становлення образно-символічних характеристик коня в різножанрових фольклорних творах.

Об'єкт дослідження: традиційна культура українців.

Предмет дослідження: символіка образу коня в українській культурній традиції.

Практична значимість: дослідження може бути використане для викладання народознавчих курсів у навчальних закладах різного типу та проведенні позанавчальних заходів, а також є інформативно доступним кожному пересічному українцю.

Гіпотеза дослідження: Кінь – давній вірний супутник людини, це складний і багатогранний символ. Різні тлумачення образу коня об'єднує те, що людина і кінь завжди бачаться поруч в побуті та військових справах. Тому людина протягом багатолітньої історії виробила цілий ряд символічних конотацій цього образу, які й до сьогодні збереглися в традиційній культурі українців.

Новизна роботи полягає в науковому осмисленні образу коня в українській культурній традиції в контексті міфопоетичного та символічного дискурсу. Дослідження специфіки семантико-функціональних особливостей, символічного навантаження образу коня в українському фольклорі у порівнянні з іншими представниками зооморфної системи нематеріальної культурної спадщини сприяє подальшому висвітленню глибинних структур не тільки міфологічних творів, а й світоглядних основ українства, а також культурних взаємодій українців з іншими народами. Основні положення роботи можуть стати підґрунтям для подальших досліджень зооморфних

образів як національної фольклорної спадщини, так і культурної традиції інших народів світу.

Структура роботи. Робота складається із Вступу, трьох розділів, висновків до них, загальних висновків, Списку використаних джерел (61 найменування). Загальний обсяг роботи – 93 ст.

РОЗДІЛ 1. КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ АНАЛІЗУ ЗООМОРФНОЇ СИМВОЛІКИ

1.1. Термінологічні та історико-методологічні аспекти теми

Особливий інтерес для фольклористичної науки становлять символи, які належать до широкого кола міфологічних уявлень і пов'язані з образами тварин.

Сприйняття ціннісних смислів образу-символу і всього художнього тексту в цілому залежить від ступеня розвитку "сміслової сфери" реципієнта, від рівня розвитку комунікативної та культурознавчої компетенцій читача / слухача. В. Налімов у роботі "Спонтанність свідомості" пише: "Особистість виступає як генератор і перетворювач смислів" [39, 166-167]. Він характеризує людину як фабрику з переробки смислових оцінок [39, 186].

Лінгвокультурологічний аналіз образів-символів художнього тексту дозволяє формувати ціннісний погляд на етнічну мову як на національний феномен, оскільки, "повага до рідної мови є відображенням поваги до рідної землі, рідного народу, його історії, його духовності, тобто формою національної самосвідомості; саме через рідну мову досягаються особливості характеру, буття, розвитку рідного народу, його менталітет" [59].

Кожен народ має свій фольклор, свої сюжети, але є сюжети інтернаціональні, відомі всім. Особливо це стосується казкових сюжетів. До деякої міри казка - символ єдності народів. Казка універсальна, її розуміють всі, вона зіграла величезну роль у становленні і розвитку європейської культури. Кожна казка формувалася під впливом будь-якого надзвичайно важливого для суспільства ритуалу, супроводжуваного міфами, які пізніше, відкріпившись від обряду, перетворилися власне в казки.

Чарівні казки пов'язують насамперед з обрядом ініціації. Як зазначав В. Давидюк: "У центрі чарівної казки знаходиться проблема морального

вибору. Тут перемагає герой-носій високих людських помислів, прагнень, поривів, але не позбавлений звичайних людських слабкостей" [21, с.14]. Світ казки виявляється неймовірним, але не за рахунок спотворення дійсності, а за рахунок приєднання до неї реальності іншого порядку.

Великий етнографічний матеріал, залучений для порівняння, допомагає встановити, яку реальність відображає казкова чарівна фантастика. Це реальність епохи первісності у вигляді обрядів, вірувань, родових інститутів і звичаїв.

Якщо говорити про міф, то – це поле культурних смислів і культурної пам'яті, накопичених за тисячоліття існування даної культури. Міф безпосередньо пов'язаний з життям племені, з усією дійсністю народу. Казка ж обумовлена тим ладом, в якому вона існує. Сюжет в казці володіє тільки художньою, розважальною функцією. По відношенню до дійсності вона є реліктом. Переродження міфу в казку пов'язано з відкріпленням сюжету і акту розповідання від дійсності, від обряду, від вірувань. Сюжет міфу сакральний. Народження казки починається з профанації священного сюжету, тобто перетворення священного сюжету в профанний – не релігійний, а художній. Народні твори перейняли від більш ранніх епох їх соціальну та ідеологічну культуру.

Тварини як важливий елемент образно-символічної системи української народної творчості були предметом дослідження у слов'янських наукових колах ще з часів зародження фольклористичної науки.

Уперше до питання реконструкції первісного значення тваринних образів та їх символіки звернулись у 30-40-их роках XIX століття українські фольклористи І. Вагилевич та М. Костомаров.

Дослідження образів-символів тваринного світу знайшло пояснення в наукових працях М. Костомарова, наприклад у праці "Слов'янська міфологія" автор пише: "Дослідження символів - це перша спроба системного вивчення генези та семантики тваринного образу, тобто пошук закономірностей, логіки". Проте фольклорист обмежився лише певними

тваринними символами, зокрема докладно проаналізував українську орнітофауну, а також окремі образи звірів, переважно найбільш міфологізованих [35].

На особливу увагу також заслуговують наукові праці Н. Пастух, як наприклад "Зооморфні образи в українському фольклорі. Образ зозулі", де "узагальнено та запропоновано нове трактування семантикофункціональної сутності образу-символу зозулі в українському фольклорі, витлумачено зміст базових мотивів та сюжетних елементів за її участю" [44, с.5].

Для повного і всебічного культурологічного аналізу даного кола уявлень необхідний облік всього комплексу форм і жанрів традиційної народної культури. Опис тварин за допомогою системи ознак ставить в один ряд і ніби зрівнює і об'єднує в одній площині матеріал різного рівня і характеру (повір'я, обряди, фольклорний, книжковий, мовний, іконографічний матеріал), але кожне з цих джерел залучається до аналізу лише в тій мірі, в якій він необхідний для розкриття міфологічної символіки.

Досліджуваний предмет розглядається з двох сторін: поряд з класифікацією ознак, що формує уявлення про тваринний світ в цілому, дається аналіз окремих конкретних образів тварин. Це дає можливість виявити специфічні особливості кожного окремого образу і одночасно цілих груп і класів тварин, дозволяє визначити місце окремої тварини в загальній структурі.

У системі традиційних народних уявлень про навколишній світ тварини виступають як образи міфологічної картини світу, а значить, як особливий різновид міфологічних (в широкому сенсі слова) персонажів, до яких поряд з тваринами відноситься цілий ряд інших істот: демони, стихії, хвороби і самі люди як образи народних повір'їв, обрядові або фольклорні персонажі. У традиційній народній культурі тварини фігурують як особливі персонажі, але поряд з цим вони є і об'єктом різного акціонального використання, що об'єднує їх з широким колом неживих предметних образів. Різні елементи системи міфологічних уявлень (тварини, люди, демони, стихії, небесні тіла і

світила, рослини, їжа, начиння і т.п.) тісно стикаються один з одним. Кожен з цих елементів як об'єкт структурного опису частково перетинається з іншими.

Особливо слід сказати про демонологічних персонажів, частково залучених до сфери нашого дослідження. Це, перш за все, тварини-перевертні, такі, як "вовкулака", чорт у вигляді зайця, жаба як звернена відьма і т. п. В аспекті нашого дослідження з формальної точки зору це тварини, наділені демонічними властивостями: вони здатні змінювати вигляд і перетворюватися в людину або демона (людиною стає вовк-перевертень після закінчення терміну закляття, відьма-жаба повертає собі людську подобу, змія перетворюється в "вилу"), вони можуть походити від людини або демонічної істоти в результаті оборотництва (волколак – вид чаклуна, який прийняв звіриний вигляд, сойка – звернулася в птицю смерть і т. д.). Такого роду перетворення стоять в одному ряду з іншими перетвореннями або видами походження тварин: з перетворенням тварини в людину (наприклад в повір'ях про лелек, зимуючих за морем в людській подобі), з перетворенням тварини в стихію, в іншу тварину, а також з походженням тварини з рослини, речовини або однієї тварини з іншого.

Співвідношення між тваринами і демонологічними персонажами можна проілюструвати прикладом, коли і ті й інші виступають в загальній ролі домашнього покровителя. Об'єктом їх впливу є сфера житлового простору: саме житло і його мешканці, а також, ще ширше, – весь примикає до будинку селянський двір з його господарськими будівлями і худобою. У даній ролі їх діяльність сприймається як сприятлива, що приносить щастя і удачу дому і його мешканцям, що оберігає їх від зла. При розгляді слов'янського матеріалу в цілому можна бачити, що функція домашнього покровителя розподілена серед досить широкого, але цілком певного кола тварин. В основному це гади (змія, жаба, черепаха і черв'як) і близько пов'язані з ними комахи, але лише ті, що мешкають в будинку або з'являються в ньому (цвіркун, павук, чорні таргани і мурахи), а також деякі інші хтонічні

тварини (ласка і кріт) і частково птиці, що влаштовують своє гніздо на будинку (лелека і ластівка). У одних тварин покровительственная функція представлена яскраво і чітко, особливо у змії, у інших слабкіше (наприклад, у комах), іноді всього лише на лексичному рівні (як у кажана). У одних вона обмежується власне будинком і його мешканцями (у жаби, цвіркуна, мурах, тарганів), у інших поширюється також на господарський двір і скотинячі приміщення (у змії, ласки, павука), у третіх зосереджена переважно на хліві і худобі (у крота і черепахи).

Якщо порівняти цей набір тварин з набором зооморфних образів будинкового як особливого демонічного персонажа, то він виявиться іншим: він буде збігатися з виявленим колом образів лише частково. Тут також будуть присутні деякі хтонічні тварини, зокрема гади, але досить обмежено: наприклад щур, жаба або змія (хоча зміїний вигляд будинкового зустрічається не так часто, як можна було б очікувати). Однак ми не знайдемо серед зооморфних видів будинкового жодного з тих комах, про які йшла мова вище. Зате тут буде представлений цілий ряд тварин, яким, коли вони виступають як самостійні персонажі, функції домашнього покровителя як правило не властиві: це кішка, собака, корова, свиня, теля, сірий баран, ведмідь, чорний заєць, білка, хом'як, півень, курка, курча. Про це пишуть деякі автори, що досліджують зооморфні образи. Наприклад, О. Афанасьєв [1] та А.Єрмолов [31].

Така обставина частково пояснюється вторинністю розглянутого ознаки у тварин, коли вони виступають не самостійно, а лише як вигляд, або іпостась, іншого персонажа – в даному випадку демонологічного (будинкового). В цьому випадку в дію вступають зовсім інші конотації. З одного боку, вони визначаються місцем будинкового в системі демонологічних персонажів, які сприймаються в цілому як нечиста сила (так, наприклад, заячий вигляд будинкового тісно пов'язаний з заячим виглядом риса). А з іншого боку, вони можуть бути породжені іншими функціями самих тварин (наприклад, ведмежий вигляд будинкового пов'язаний зі

здатністю ведмедя лякати нечисту силу і відвертати порчу, в тому числі і від худоби).

Зооморфний код культури, будучи складовим мовної картини світу, закріплюється в лексиці, фразеології, пареміології і, концептуалізуючи зовнішній і внутрішній світ людини, сприяє виявленню універсальних і національно-специфічних особливостей. Семантика значної частини порівняльних зворотів з назвами тварин, птахів і комах групується в понятійні класи, в центрі яких знаходиться зовнішня діяльність людини: його поведінка, вчинки, відносини в суспільстві, його комунікативні здібності, фізичні можливості і фізичний стан.

У дзеркалі зооморфних метафор і порівнянь відбивається духовна сфера: людина і його моральна сутність, вольові, емоційні, інтелектуальні дії і стану, риси характеру, ставлення до інших людей, до себе, до речей.

Різниця в області конотації зоометафор свідчить про відмінність шляхів, за якими розвивалися порівнювані культури. Специфічний набір ознак, що відображають образне переосмислення лексики, що називає живі істоти, в кожній мові своєрідний. Непересічення конотативної системи зоометафор в зіставляються мовах є наслідком несхожості екстралінгвістичних факторів-історії, культури, свідомості, підсвідомості, релігій, географії, що підтверджує незалежний розвиток кожної з порівнюваних лінгвокультур.

Тобто, як ми розглядали вище в цьому підрозділі, у своїй монографії дослідниця слов'янської міфології О. Гура [20] пропонує комплексний підхід до аналізу тваринних образів, який підпорядковано етнолінгвістичним методам дослідження. Щоб вибудувати модель найповнішої характеристики уявлень про зооморфний світ, дослідниця виокремлює характерні ознаки тварин на різних рівнях:

- мовному (назви тварин, табуйовані найменування, власні імена (клички), епітети);

- морфологічному (зовнішній вигляд і стан, стадії розвитку, ціле і окрема частина тіла тварини, атрибути);
- "соціальному" (статус тварини, її "національність", зв'язки з іншими персонажами та об'єктами, генеза);
- акціональному (різні дії тварини (акустичні та мовленнєві прояви, модуси пересування та появи, локативні й темпоральні характеристики) позитивні та негативні функції діяльності тварини, взаємодія з твариною, використання тварини як об'єкта). [20] Звідси ми бачимо, що потрібно проаналізувати чимало факторів характерних ознак, для того щоб мати модель повної характеристики уявлень.

1.2. Вербальний контекст зооморфної символіки

Останнім часом для актуальної наукової парадигми характерним став інтерес до роботи з біоморфної тематикою, пов'язаної з живими істотами і підрозділяється на два види: фітоморфна (рослинні образи) і зооморфна (образи тварин) – об'єкт цього дослідження. При цьому для згаданої діяльності видається органічним проведення таких дій в контексті дискурсу. Останнє співвідноситься з тим, що соціальні відносини виражаються в мові з точки зору антропоцентризму традиційної картини світу, а також зверненням до рослинного і зоонімічного кодами для позначення соціальних відносин (біологізм).

Зооморфізм уявляється не просто фактом культури, тобто безпосередньо вузькоспеціалізованим предметом культурологічних студій, але міждисциплінарним явищем, що відображає проблематику лінгвістики, соціології, історії та інших. При цьому безпосередньо дослідження зооморфізму як такого, та й осмислення фігури тварини контекстно, тобто співвідносно з актуальним культурологічним знанням, відбувається в межах досліджень А. Гура [19], М. Дмитренка [27], М. Костомарова [35].

Також продуктивність досліджень зооморфного коду пов'язана з тим, що він є складовою мовної картини світу, репрезентується в дзеркалі лінгвокультурології: за допомогою лексики, фразеології, пареміології, він концептуалізує зовнішній і внутрішній світ людині, подібно лакмусовому папері, виявляючи лакуни, універсалії та інше. Про це йдеться у праці «Зооморфний код фразеологізмів із фразеологемою-орієнтиром на тлі етнокультури» Л. Савченко [58].

У зв'язку з цим, цілком закономірним видається актуальність вивчення зооморфного коду в мові, як одного з базових кодів культури, який займає ключову роль в пізнанні суспільства, природи і людини. Мова відображає властивість людського мислення переміщати в його внутрішній світ антропоморфні, зооморфні і об'єктивні характеристики. Таким чином, лінгвокультурологічний і концептуальний аналіз вербалізації зооморфних кодів у фразеології можуть пролити світло на ціннісно-сміслові аспекти менталітету народів, оскільки, на нашу думку, саме фразеологія і зооморфний код представляють сукупність систематизованих знань і понять людей про навколишнє середовище і про світ, які розглядаються крізь призму їх соціального, емоційного досвіду, а також успадкованого людиною культурного коду.

Проблеми зооморфної, фітоморфної і антропоморфної метафори стали об'єктами лінгвістичних досліджень порівняно недавно: так, лексико-семантичний аналіз лексем з компонентами зоонімами і фітнімами в сучасному культурному і мовному дискурсі розглядалися в наукових роботах: Я. Гарасим [14], А. Гура [20], В. Дашкевич [24], та інших.

На думку М. Пименова, коди культури допомагають носіям тих чи інших мов виділити "якийсь об'єкт – реально або віртуально існуючий – із загального фону подібних об'єктів, наділити його спільними з іншими і властивими тільки йому одному ознаками" [45, с. 199].

Зооморфні образи завжди були присутні в культурі і кодували культурні ознаки різних епох, які не тільки відображали реальність, але багато в чому

формували систему уявлень про суспільство і людину, що живе в ньому. Тому осмислення ролі зооморфних образів, їх використання в інтерпретації тих чи інших культурних реалій, а так само семантичний аналіз прихованих в них значень дозволяють розширити осмислення системи взаємодії людської цивілізації і природи, визначити аксіологічні орієнтири культури, що існували на різних етапах її розвитку, і поглибити розуміння особливостей функціонування мовної свідомості. Як зазначає український поет П. Романюк фразеологічний склад мови являє собою найбільш самобутнє явище не тільки в плані системно-регулярної автономності, але і в плані вираження фразеологізмами і стійкими порівняннями національної самобутності народу – носія мови [49].

Фразеологізми, прислів'я та приказки найбільш яскраво і образно показують мовну картину світу народів і етносів, відображають особливості їх матеріальної і духовної культури. Вони, як і інші стійкі словосполучення, показують те, що людині здається важливим, значущим. При цьому зооморфний код культури є надзвичайно цікавим і самобутнім мовним пластом, що виявляє специфіку світосприйняття носіїв різних мов і культур

Останнє пов'язано з тим, що зооніми – один з найдавніших пластів лексичного фонду у всіх мовах світу. Щоб охарактеризувати свою поведінку, почуття, зовнішність, всі предмети і явища зовнішнього світу, людина вдавався до порівняння з тим, що йому найближче і було поруч, тобто в поле його зору. Саме через порівняння з оточуючими його тваринами «розумна людина» осягала дійсність і себе в ній і через неї. Анімалістична фразеологія, що мають в складі стрижневі компоненти-зооніми складають численну підсистему фразеологічної системи української мови. Дані анімалістичної фразеології представляють великий інтерес не тільки з точки зору мови, але і з точки зору матеріальної і духовної культури, оскільки яскраво і безпосередньо відображають національну самобутність мовної системи за допомогою оціночно-образних еталонів, будучи тим самим культурно-інформаційним фондом в тій чи іншій мові [5].

Будь-яка схема опису культурних явищ загалом і власне схема опису фольклорного образу коня досить умовна, бо намагається вичленувати такі характеристики, які в міфологічній свідомості народу сприймаються як комплекс уявлень, що взаємопов'язані між собою, впливають одне з одного. Міфологічний образ коня аналізуємо, використовуючи методологічні засади Н. Пастух [44], А. Гури [20], тобто простежуємо його специфічні характеристики на морфологічному, акціональному і "соціальному" рівнях часто через застосування методу бінарних опозицій (красивий – потворний, дикий – домашній, живий – мертвий тощо).

Символіка та значення коня включають рішучість, витривалість, доблесть, свободу, подорожі, красу, велич та дух. Коні люблять люди у всьому світі, тому вони були важливими фігурами в міфології та фольклорі багатьох культур, а також в особистому житті людей. Насправді, неможливо підрахувати кількість творів мистецтва, музики, літератури та інших форм самовираження, які були натхненні цими чудовими створіннями. Коли люди вперше почали одомашнювати коней 6000 років тому, вони, безсумнівно, побачили тварину, яка так легко не здається. До цього дня ми використовуємо термін «робоча конячка» для опису побутової техніки, вантажівок та інших речей, які перевершують інших у своєму класі, коли справа доходить до виконання роботи.

Людина часто примушує коня до насильницьких дій. На жаль, це може призвести до їх експлуатації, будь то люди, які занадто сильно поганяють їх, щоб тягнути плуг, туристичний вагон або брати участь у перегонах. Кінь не здається. Ось чому змусити коня прийняти вершника на спині називається "зламати коня". Це одіозний вираз, який підкреслює рішучість коня.

1.3. Етапи дослідження символіки тваринних образів в українській міфології

Існують різні підходи до розгляду символу в літературі, образотворчому мистецтві, науці та інших сферах життя. Так, О. Гура у книзі "Коитус в символическом языке славян" запропонувала наступну класифікацію символів:

1. Зображувальні символи (наприклад, зображення природи або тварини);
2. Графічні символи (наприклад, хрест, зірка);
3. Математичні символи (числа, дії);
4. Іменні символи (імена та назви);
5. Кольорові символи;
6. Поведінкові символи (наприклад, жести);
7. Символи-цінності, що позначаються словами (наприклад, свобода, справедливість, Батьківщина, успіх);
8. персоніфіковані символи (образи героїв, кумирів, богів [19]).

3. Василько зазначає, що багато традиційних українських образів-символів звірів і птахів несуть на собі сліди тотемів. Свідченням цього є позитивні людські риси, якими український народ наділив казкових тварин [9].

Уже згадані роботи О. Гури є значною мірою описовими, на відміну від праць М. Сумцова, який доповнює свої розвідки порівняльною характеристикою функціонування образу в різних культурах. Проте, важливою у працях польського дослідника є вдало скомпонована, чітка схема опису зоосимволів, подана в хронологічно першій публікованій праці "Waż w mowie, pojęciach i praktykach ludu naszego" [51].

Саме план опису тваринного символу О. Гура, на думку Н. Пастух, «став тим кістяком, на основі якого згодом постала відома схема опису міфологічних персонажів, представлена у праці Ю. Буйських "Україна – держава: Міфологічні вірування" [6], і яку пізніше використала за основу розгорнутого плану-опису тварин сучасного етнолінгвістка О. Гури [20].

Сучасні фольклористи та етнолінгвісти, переосмисливши вагомі здобутки своїх попередників, намагаються удосконалити методи вивчення тваринних образів, розробити певні схеми аналізу. Розглянемо методологічні принципи сучасних дослідників зооморфної символіки й тваринних образів, які робили свої наукові спостереження на матеріалі українських народних творів, а також брали до уваги звичаї, світоглядні уявлення та вірування українського народу.

Отже, щоб здійснити комплексний аналіз зооморфного образу, треба врахувати своєрідність фольклорного та етнографічного матеріалу й досліджувати конкретний зообраз на різних семантичних рівнях та розглядати функціональну спрямованість зооперсонажа. Тексти в монографії А. Нікітіної [41], проаналізовані за функціональною спільністю виявлення образу та символу.

Польський етнолінгвіст Є. Бартмінський у своїй праці "Ясь коней поил: наблюдения над стилем народной любовной поэзии" [3] розробив власну методіку дослідження фольклорних образів, яку використала З. Василько для укладання додатків до монографії "Символіка фольклорного образу" [9], що є зразком етнолінгвістичного опису фауноназв українського фольклору.

Ця методика полягає в систематизації даних щодо типових функцій мовної одиниці, її внутрішньої структури, позамовної віднесеності, передбачає вивчення лексики на позначення тварини на таких рівнях:

- поняттєвому й лексико-семантичному;
- лексичного гнізда;
- середовища проживання тварини;

- традиційного фольклорного образу;
- персоніфікації фольклорної назви;
- зовнішнього вигляду тварини;
- фізичних якостей тварини;
- зв'язку до інших тварин;
- поведінки тварини;
- ставлення до людини.

Уперше в історії реконструкції первісного значення тваринних образів та їх символіки звернулись у 30-40-их роках XIX століття українські фольклористи І. Вагилевич та М. Костомаров. Відома ж праця про образи тварин в індоєвропейській міфології Анджело де Губернатіса "Zoological Mythology", якою найчастіше починають огляд бібліографії з цього питання (навіть у сучасних фольклористичних публікаціях, побачила світ лише в 1872 році).

Розгляд символів тваринного світу у фольклористичних працях М. Костомарова, а особливо у магістерській роботі "Об историческом значении русской народной поэзии" – це перша спроба системного вивчення генези та семантики тваринного образу, тобто пошук закономірностей, логіки. Проте фольклорист обмежився розглядом лише певних тваринних символів, зокрема широко проаналізував українську орнітофауну, а також окремі образи звірів, переважно найбільш міфологізованих.

За висновками праць М. Костомарова, символіка українського народу має такі три різні рівня підґрунтя:

- 1) одні символи беруть свій початок безпосередньо у природі і абсолютно зрозумілі;
- 2) інші основані на історичному вживанні предмета в житті предків;
- 3) основа ще інших у міфології народу – давніх міфічних віруваннях та обрядодіях.

Народним уявленням про тварин присвячені цілі томи класичних наукових праць О. Кольберга (1961-1985) [53], [54] та К. Мошинського (1967)

[38]., які розглядали тваринні образи в контексті слов'янської культури: народних вірувань, звичаїв, обрядів, залучаючи до аналізу український фольклорний матеріал.

Можна дійти до висновку, що зооморфні образи досліджували і досліджують як в контексті цілої культурної традиції конкретних народів, так і в межах одного жанру уснопоетичної творчості (В. Данилов – голосіння [22], І. Денисюк [2626], Г. Булашев – легенди [7], О. Белова [4], М. Новикова – замовляння [43], С. Козяр [34], – весільні пісні, В. Пропп [48], – казки тощо) та окремого обряду чи вірування (Р. Кедріна – зозуля в обряді "хрещення" и "похорону зозулі" [33], А. Єрмолов – зооморфні образи в народній "метеорології" [31] тощо).

Для повного і цілісного культурологічного аналізу народних уявлень про тварин О. Гура використовує як джерельну базу матеріал різних рівнів (повір'я, обряди, фольклорний, книжний, мовний, іконографічний матеріал). Розглядаючи зооморфні образи як систему народних уявлень про тварин, етнолінгвіст використовує народну класифікацію (цю класифікацію ще всередині XIX століття пропонує І. Вагилевич [8]), яка передбачає розмежування чотирьох основних класів тварин: звірі, гади (з підгрупою комах), птахи і риби.

У першій частині роботи учений пропонує детальну схему (з поясненнями та коментарями) опису тварин як універсальну модель для аналізу зооморфного образу. Оскільки, на думку О. Гури, зооморфні образи мають дуже багато спільного із міфологічними, власну схему опису тварин він створює на основі схеми опису демонологічних персонажів, яку уклали співробітники відділу етнолінгвістики і фольклору Інституту слов'янознавства і балканістики РАН і оприлюднили на VI Конгресі балканістів у 1989 році [20].

Другий розділ є практичним застосуванням методологічних принципів, задекларованих вище, а саме: опис класів тварин, їхніх груп та видів відповідно до народної класифікації.

Але, незважаючи на багатство опрацьованого матеріалу та використання новітньої методології, й ця робота має свої недоліки. Кожен конкретний образ дослідник розглядає за єдиними параметрами, спільними для всіх. А характеристика окремого зообразу не обмежується лише заданими критеріями, образ може бути глибшим і складнішим:

1. У кожного зооморфного образу означеної національної культури є певні (хоча, здебільшого, нечітко окреслені) часові рамки, у яких він проходить етапи "розвитку" або "деградації". Тобто кожен образ під впливом наявних об'єктивних чи суб'єктивних чинників розширює, звужує або змінює свою семантику, функціональне навантаження, естетичне наповнення тощо. Ця трансформація по-різному відбувається й у різних національних культурах, і, навіть, у різних фольклорних жанрах єдиної народної традиції.

2. Часто різножанрові фольклорні відомості про певний образ можуть суттєво відрізнятися одні від одних, а також від даних етнографічних, що потребує окремого додаткового дослідження.

3. Багато міфологічних зообразів символізувалися, і це знайшло своє відображення в мові й у фольклорі.

Враховуючи методологічні розробки сучасних етнолінгвістів та фольклористів, а саме: схеми опису тваринних персонажів (зооморфних образів), які розробили О. Гура (для етнолінгвістичних студій) [20, с. 31-118] та Н. Пастух (для фольклористичного аналізу) [44, с. 119-122], спробуємо створити схему опису окремого зооморфного образу на матеріалі національної народнопоетичної культури для комплексного аналізу образу коня в українському фольклорі.

Схема опису українського фольклорного образу коня:

1. Міфологічний образ коня: структура і поетика.
 - 1.1. Морфологія фольклорного образу коня.
 - 1.1.1. Колірний код тваринного образу
 - 1.1.2. Чоловічий – жіночий. Стать зооморфного образу.
 - 1.1.3. Краса – потворність. Тілесні аномалії, знаки на тілі.

- 1.1.4. Сенсорні особливості міфологічного образу коня у фольклорі.
- 1.1.5. Вік, розмір та стан (живий – мертвий, ціле – частина) тваринного образу.
- 1.2. Акціональні характеристики образу коня в українському фольклорі.
 - 1.2.1. Локуси (місце постійного перебування, місце руху).
 - 1.2.2. Модуси (рух, спосіб руху, якісні характеристики руху тощо).
 - 1.2.3. Час (час переміщення).
 - 1.2.4. Надзвичайні здібності коня в уснопоетичній творчості українців (метаморфози, акустичні прояви, дар передбачення тощо).
- 1.3. "Соціалізація" образу коня в народній словесності українців.
 - 1.3.1. Генеза міфологічного образу коня у фольклорних творах (народження, виникнення).
 - 1.3.2. Дикий – домашній, земний – хтонічний – божественний, свій – чужий. "Національність" коня.
 - 1.3.3. Контакти та взаємозв'язки зооморфного образу у фольклорних текстах ("тварина – тварина", "тварина – міфологічний персонаж", "тварина – людина").
 - 1.3.4. Функції міфологічного образу коня у фольклорі українців.
 - 1.3.5. Образ коня як об'єкт (імітація коня, метаморфоза у тварину, дарування коня).
2. Поетична символізація образу коня в українському фольклорі.
 - 2.1. "Козак без коня – як воїн без зброї". Кінь – символ лицарства.
 - 2.2. Кінь – товариш та порадник. Символізація вірності та відданості.
 - 2.3. Кінь – вісник смерті.
 - 2.4. Кінь – свідок почуттів ліричного героя. Еротична символіка образу коня.
 - 2.5. Кінь – символ працьовитості.
 - 2.6. Сатиричний образ коня.
 - 2.7. Мовний образ коня в системі народних уявлень українців.

2.8. Функціонально-семантичні еквіваленти символічних значень образу коня в українських фольклорних текстах.

2.9. Етноестетика фольклорного образу коня. [20].

Будь-яка схема характеристики опису культурних явищ загалом, і власне схема опису фольклорного образу коня досить умовна, оскільки намагається вичленувати такі характеристики, які у міфологічній свідомості народу сприймаються як комплекс уявлень, що взаємопов'язані між собою, впливають одне з одного.

Висновки до 1 розділу

Подані схеми та висновки, зроблені в цьому розділі роботи надають нам інформацію про те, що символічне значення окремих елементів цілісного образу тварини з'ясовуємо за функціональним принципом (функціональною спільністю виявлення образу і символу (методологія А.Нікітіної)) 2121, а також на мовному рівні. Подана схема характеристики опису культурних явищ в розділі, передбачає здійснення комплексного аналізу уявлень про тварину на діяхронному зрізі, що дає змогу простежити розвиток етносвітогляду від міфологічного світосприймання через символізацію до сучасної нам епохи естетизації міфологем, трансформації їх у поетичні образи.

РОЗДІЛ 2. МІФОЛОГІЧНИЙ ОБРАЗ КОНЯ: ОСОБЛИВОСТІ ТА СТРУКТУРА

2.1. Походження образу коня в українській міфології та фольклорі

Кінь є одним з найбільш міфологізованих тварин, що втілюють зв'язок з потойбічним світом, з надприродним.

Кінь, виключно білий, завжди був пов'язаний з Сонцем, з денною ясністю, з вогнем, повітрям, небесами, водою, сонячними героями як вираз добрих людських устремлінь в його повсякденних працях і боротьбі з труднощами. Білий сонячний кінь – атрибут божественних сил, постійно борються зі Злом, протиставлення смерті. У повір'ях і обрядах в якості покровительки і захисниці людей виступає, по-перше, сам кінь, по-друге, його окремі частини – череп, шийний хребець, шкура, волосся, її піт, піна і послід, по-третє, предмети пов'язані з нею: хомут, віжки, сідло, пітник, підкова, батіг і т. д. Кінь мав здатність виганяти шкідливі сили і з тіла людини [57].

У міфології образи коня і людини нерозривно взаємопов'язані і, доповнюючи один одного, складають єдине ціле. Події розгортаються не тільки навколо казкового героя, а й навколо його чарівного коня, від якого

багато в чому залежить успішне подолання героєм тих чи інших труднощів і досягнення намічених цілей [40]. Мотив приручення людьми коней та інших тварин пов'язано з переходом від родового до класового суспільного ладу, дало людству більш надійне джерело матеріальних благ, мало величезне значення в історії цивілізації. Але образи цих тварин пов'язані з древніми віруваннями, уявленнями. З них найбільш повно розроблений образ бойового коня, наділеного даром людської мови, міфічними рисами і здатністю до перевтілень. Не тільки тому, що кінь в житті людини очевидно призначений для переміщень, але навіть якщо герой подорожує іншим транспортом, наприклад, поїздом, коні – в екіпажах, в стійлах на заїжджих дворах, у міському пейзажі-виникають, передбачаючи новий поворот у долі героя або доленосне рішення, що відповідає ролі коня в міфології як супутника і помічника героя, що вказує йому вірний напрямок у важкому рішенні (наприклад, вказуючи на суджену або застерігаючи про небезпеку). Коні виникають в переломні для героя моменти, виконуючи функцію медіатора, властиву коню в світовій міфології. Володіти здатністю переміщатися між світом живих і мертвих, кінь-помічник сприяє вільному переміщенню героя в просторах, недоступних звичайному смертному: переносить через водні рубежі, воскрешає вбитого живою водою, витягує з підземної темниці волоском хвоста. Українська фольклористика виділяє декілька типових формул опису саме незвичайного коня, через які колядники намагаються возвеличити хлопця, а саме лицар вихваляється конем; отримує коня в самого короля чи пана, перемагаючи їх у грі тощо.

Бестіарний образ коня показує нам таку рису національного характеру українців, як волелюбність, тобто є виразником архетипу волі. Як зазначав М. Костомаров у своїй праці "Слов'янська міфологія": "Кінь є символом прагнення до боротьби, а також уособленням мужності, сміливості воїна у бою" [35]. Цей зообраз належить до військової символіки (про це свідчить і народнопоетична творчість, і геральдика багатьох українських знатних родин: Четвертинських, Чарторийських, Сапіг, Тризи тощо), вказує на мужність у

бою за незалежність і волю рідної землі. Однак у деяких народних уявленнях українського народу чорти часто ототожнюються з кінями, оскільки вони мають копита і хвости, а також існують перекази про демонічне походження коней: "Кінь походить від біса (сидів диявол на граблі, Христос Прокляти його на коні). Про це свідчать такі ознаки коня: копита і швидкість, з якою він ходить. Зазвичай диявол зазвичай приймає вигляд коня [...]. Диявол і нечистота має владу над конем Диявол може їздити на коні, то Як звичайні дияволи, то як "газдівники", а іноді для власного вжитку" [60]. На думку Ф. Потушняка, уявлення про коней тісно пов'язані з темним світом демонів. Ф. Потушняк зафіксував народне повір'я про те, що коли ховають труп грішника чи лицеміра, диявол може отримати владу над конем. При цьому "він не має права ні на худобу, ні на іншу худобу рогату (чисту)". Відтак, оскільки кінь у народних віруваннях асоціювався з демонічною силою, він нібито міг перевезти душу померлого у світ темний і занести її в такий спосіб [46]. Таким чином, кінь – це обов'язковий символ зрілого чоловіка-воїна, у фольклорних мотивах, а саме в обрядових та історичних піснях, думах, козацькій народній творчості, символізує лицарську вдачу хазяїна, його непорушний дух, волелюбність та незмінне бажання боротися за неї. Згаданий зооморфний образ є символом не тільки духовної чоловічої міці, але і лицарського благородства, та чоловічого ества в цілому.

2.2. Символіка образу коня

На Україні існує велика кількість тваринних символів. У княжі часи улюбленою твариною був тур. У козацькі часи - кінь. У багатьох думах, піснях оспівували козака та згадували його вірного товариша - коня.

Кінь - символ енергії й сили, пристрастей та інстинктів, а також вірності й відданості в праці, в щоденних турботах. Предковічно, коні були помічниками богів, воїнів і, головне, хліборобів. Навіть творчі люди мають

своїм символом коня - Пегаса. "Осідлати коня" - означає досягти цілі, здобути кращу долю. [50].

У різних традиціях кінь колись являв собою заупокійну тварину, що переносить померлого в інший світ. Таким чином, кінь символізує як життя, так і смерть (пара коней, білий і чорний, уособлюють життя і смерть).

Білий кінь. Не випадковою є масть коня. У різних традиціях можна помітити переважання двох мастей: сивої і рудої. На українських іконах, що зображують змієборство, кінь майже завжди або білий, або вогненно-червоний. У цих випадках червоний колір явно являє собою колір полум'я, що відповідає вогненній природі коня. Білий же колір є колір потойбічних істот, які втратили тілесність – скрізь, де кінь грає культову роль, він завжди білий. Кінь з давніх-давен мав сакральне значення на Русі, що підтверджується згадкою його в багатьох язичницьких переказах і переказах. Найголовнішого бога слов'янського пантеону – Перуна іноді представляли в образі кінного вершника або їде на колісниці по небес. Він перемагав ворогів, пускаючи в них стріли. Образ небесного вершника-тріумфатора описаний і в Святому Письмі: "і побачив я отверсте небо, і ось, кінь білий, і сидить на ньому називаються вірний і істинний, який праведно судить і войовничий" (Об'явл. 19:11). На майбутню перемогу Правителя, що спадає з неба, символічно вказує білий кінь. Таким чином, мотив вершника – переможця злих сил втілює в собі, з одного боку, пережитки язичницького минулого, а з іншого – християнську догматику. Одна з найдавніших збережених українських ікон із зображенням вершника – "Чудо Георгія про змія з житієм" датується першою половиною XIV століття і знаходиться в Українському музеї. Георгій зображений як личить воїну: в одязі і з обладунками. Ширяючий кінь наповнений свідомою силою. Перемога здійснюється за допомогою молитви. Меч не стосується змія, що символізує диявольську, хтонічну сутність, весь вигляд якої злісний, а погляд сповнений підступності. У коні бачили не тільки військову і транспортну функцію. Для селян він був

перш за все помічником у вирощуванні землі і тому – годувальником. На новгородській іконі кінця XV століття, про диво Флора і Лавра Архангел Михаїл вручає святим поводи від двох запряжених коней. Так символічно зображено переказ балканських християн про те, що Архангел навчив мучеників мистецтву керувати кіньми, так як сам є покровителем домашніх тварин, як описував це М. Яценко [52]. Кінь у народнопоетичному мистецтві частіше за все власність воїна, а не землероба, а тому співвідноситься та пов'язується з уявленнями про волю, безмежні степові простори, військові походи та козаків, є обов'язковим атрибутом зрілого чоловіка-воїна, символізує лицарську вдачу господаря, його незламний дух, прагнення свободи та незмінне бажання за неї боротися, є символом духовної чоловічої міці та лицарського благородства, чоловічого єства загалом. Зі символічним значенням лицарства тісно пов'язана символіка вірності та відданості коня своємулюбому господареві. У піснях і ліричних українських народних творах козак бачить коня як брата, друга, який просить розради, допомоги, розділяє радощі, передає звістку про свою долю рідним і близьким. Образи коня в українському усному поетичному корпусі суголосні культу мертвих, природним циклам і всьому живому. З образом коня тісно пов'язана символіка смерті як за походженням образу, так і за суперечливою природою тварини. Народні пісні естетизують і міфологізують пророчу функцію коня. На полі бою часто зустрічається кінь, який стає свідком смерті воїна. Після смерті пана головним завданням вірного друга і слуги було сповістити родину про смерть козака. Символіка прикмети смерті виникає як продовження посередницької функції коня, який замикає цикл у житті людини: подарована предками тварина сповіщає про смерть господаря, повертаючи його на «той» світ. Дуже велика кількість сенсів текстів із семантикою коня-друга та радника пов'язана з процесом створення нової сім'ї. Парубок, що залицяється до дівчини, зваблює її, пізніше сватається та одружується, на жодному з цих етапів не може обійтися без свого вірного товариша. Нерідко коня називають еротичним символом чоловічого начала. Еротичну символіку

має поетичний мотив напування чи годування коня, розповсюджений у баладах, піснях про кохання, весільній поезії тощо. У піснях про кохання кінь виступає посередником між хлопцем та дівчиною, вказує на взаємну прихильність між молодими людьми, що згодом сприятиме створенню нової родини. Аналіз символічного значення фольклорних образів не можливий без лінгвістичного аспекту. Зокрема, важливим є етап з'ясування фольклорної символіки етнокультури в умовах усних висловлювань у конкретних мікротекстах. Лексема зоопарк кінь як елемент мовної картини світу допомагає чіткіше уявити специфічну символіку в окремих текстах і жанрах усного народного багатства. Якщо кінь має ознаки швидкої швидкості, витривалості, працьовитості тощо, то слово "кінь" має відповідні символічні та метафоричні значення, які з'являються завдяки абсолютизації окремих денотативних ознак. Коні відіграють важливу роль у багатьох міфологічних системах. Це атрибут багатьох божеств. Символіка коня надзвичайно складна і до кінця не вивчена. Кінь символізує мудрість, розум, благородство, світло, силу, спритність, швидкість думки, плин часу. Це квінтесенція символу родючості, мужності та великої сили.

У традиціях багатьох народностей коні вшановуються як священні тварини. Він є обов'язковим атрибутом вищих язичницьких божеств, а також істот підземного світу, пов'язаних з культом родючості і смерті. У слов'ян (і не тільки у них) вершники брали участь у календарних обрядах, зокрема Коляді, Святах тощо. У "Словнику слов'янської міфології" сказано: "...кінь також вважається білим богом (світла стихія) і чорним богом (темна стихія), а білий кінь присвячений доброму богу, а вороний кінь присвячений злому богу. З поділом влади над світом і всіма його явищами білі коні пов'язуються з богом сонця, богом-громовержцем (спочатку Перуном, потім Святовидом і, нарешті, Світловидом-Ярилом), а чорні – зі Стрибогом і всіма іншими. буйні вітри – онуки стрибучі. Сонце – це небесний кінь, який вдень мандрує по небу, а вночі відпочиває. Шанування коня в Україні було настільки великим, що ще в християнську добу йому присвячували святих і кінні свята. Св. Миколая

Чудотворця, Св. Флора і Лавра, Св. Георгія Побідоносця та Св. Пророка Іллі. Відзначався день також як особливе "кінське свято" в день пам'яті святих Флора і Лавра і на Юрія навесні. [61]. Асиміляція коня з птахами породила крилатого коня. Крилатий кінь – це сонце або космічний кінь. Він представляє чистий інтелект, невинність, життя і світло; ним керують герої. Наділення земної тварини казковими крилами підкреслювало приналежність коня до культу сонця і служило символікою духовності. Схожість з пернатими уособлювала і швидкість (в передчутті торжества, настільки дивним чином повтореного торжества. Сонце також є небесним вогнем, і всі прояви вогню проектувалися на міфологічних коней. Кінь - вогонь є з полум'ям з ніздрів і димом з вух (звідки не візьмись кінь біжить, земля тремтить, з ніздрів полум'я пашить, з вух дим стовпом валить. Казка "Сивка-бурка"). У фольклорі зустрічається кінь з червоним кольором масті, який, безсумнівно, викликає асоціації з солярно-вогненною природою коня. Подібно стихії, кінь був представником одного з головних богів слов'ян – бога-громовержця - Перуна, який роз'їжджав по небу на вогненній колісниці, запряженій кіньми в супроводі свити – грому, блискавки, дощу і урагану. У тваринній образно-символічній системі пісенного фольклору зображення коня відзначається найвищим рівнем естетизації. Цей образ є різностороннім як на формальному, так і на смисловому рівнях. Навіть незвичайні морфологічні, акціональні та "соціальні" характеристики коня сприймаємо як засоби естетизації народної пісні. Ознаки золота грива, срібні копита, шовковий хвостик стають постійними епітетами, а міфологема трансформується в поетичний образ. [11].

Образ коня виявлено в усіх родах і жанрах української народної творчості, але кожен жанр словесного мистецтва вимальовує певні нові риси цього зообразу, які згодом, як частинки мозаїки, утворюють цілісну картину народного бачення, світоглядних, міфологічних та естетичних уявлень українців.

Масть коня – одна з найцікавіших областей колоративної картини світу українського народу. Як відомо, для коней є цілий набір епітетів, що

утворюють палітру кольору: гнідий, саврасий, сивий, каурий, вороний і ін. Домінуючим в зооморфній символіці є білий колір масті коня. Колоративний епітет білий у древніх предків також уособлював світило, світлий час доби. На Русі білого коня вважали одним з священних тварин сонячного бога Дажбога (Сему ідолу присвячений був білий кінь, у якого з гриви і з хвоста не дозволялося жодного висмикнути волоса, нижче сісти на нього, крім жерця, бо народ вірив, що Світовид на ньому їздив для поразки їх ворогів під час війни, у запевнення чого пропонувалося в стійлі, що коли залишали його вчищеного і прив'язаного, то знаходили часто вранці спітнілого і забрудненого, як ніби хто вночі в далеку дорогу. Часто в міфології можна зустріти коня золотої масті. Метафорично – це символічний теоцентризм. Вірність коня зробила його постійним учасником ратних справ. Як тільки кінь став незамінним, безпосереднім ратним помічником і супутником імператорів, королів, лицарів, він став символом благородства і знаті. Багато народних переказів зберегли образи небесних захисників, які приходили на допомогу своєму народу в дні лих і воєн. Існують окремі канонічні сценарії поведінки: ідеальний суджений в українській лінгвокультурі повинен з'явитися обов'язково на білому коні. Міфологічне значення образу коня яскраво відображається в найархаїчніших жанрах фольклору (замовляннях, магичних казках, епосі), де він, якщо не дика, то принаймні не домашня, не тяглова тварина (про що свідчать дослідження М. Новикової [42]). А оскільки кінь не домашня тварина, то він і не "вписується в контекст таких понять, як хата, сім'я, культура...", а, навпаки, "співвідноситься у міфологічній свідомості з лісом, стихією, хаосом" [42].

Дослідниця українського замовляння М. Новикова описує символіку коня у згаданому жанрі, доводячи, що саме цей образ у народному світогляді асоціюється з "першим симетричним поділом світу", оскільки палеолітична жінка символізує собою "кобила". Разом із ознакою чоловічого роду "буйвол" утворює парну протилежність "Чоловік-Жінка", яка згодом накладається на протилежність "Право-Ліво". Дослідник українського фольклору та міфології

Валерій Войтович також вбачає в конях посередників між світами мертвих і живих, "кінь може літати між світами і досягати місця", "передбачаючи майбутнє, знаючи все" та "Таємниці". світу" [10, с. 524]. . Як написав В. Войтович, кінь є символом верховних богів і героїв казок. По порядку, білий або вороний кінь є атрибутом Господа, святих Іллі, Юрія, Авраама, Петра і Павла; у казках він допомагає героям у боротьбі з драконами; "найдавніший образ – лицар (святий, легендарний герой та ін.), що бореться зі змієм", тобто виступає противником нечистої демонічної сили: "На морі, у Кияні, на острові Буяні, на палаючому білому камені о. Алатир, Єгорій Переможець їхав на хороброму коні, Архангел Михаїл, Микола Божий Деятель, який переміг вогненних зміїв, що летіли в царство невірності пожирати людей, і вбив вогняних зміїв, відпустив царну дівчину і все. .." [10, с. 525]. Для українців характерний образ коня, який сповіщає про смерть господаря.

У найбільш міфічному контексті ця тема добре відома в "Повісті временних літ", де волхв передбачив смерть Олега від коня, а князь наказав погнати коня в степ, де згодом виявили його смерть і сміялися над його пророцтвом, але Олег помер від укусу змії, наступивши на череп тварини, яка виповзла з нього. З цієї легенди, за словами М. Сумцова, видно, що "кінь - найвірніший друг і товариш воїна. Зі смертю коня настає старість його господаря, згасає його запал і потяг, зникає бажання боротьби, пов'язане із здобуттям свободи і незалежності" [51, С. 89]. У командуванні коні допомагають вилікувати всі недуги: кровотеча, гематома, пара, погані слова та привороти. І це, на думку фольклористів, ще й "свідчило про його універсальність, вищий авторитет і силу".

2.3. Мовний образ коня в системі народних уявлень українців

У різних роботах категорія образу використана в якості моделі аналізу системних відносин в лексиці, що виявляє особливий тип семантичних зв'язків, метафоричного функціонуванні лексики, що виявляє закономірності семасіологічного і когнітивного характеру. Підхід І. Денисюка до аналізу українських фольклорних стилів у практикумі "Національна самобутність українського фольклору" [25], розглядає три типи образності: *loci communes* (незмінні епітети, порівняння, метафори тощо), метафоричну структуру, слова та фрази, що виконують символічне значення. функції. Дослідники досліджували зображення коня на всіх трьох рівнях мистецтва. Комуна Лоці, безсумнівно, створила своєрідну фольклорну мініатюру, для аналізованих образів – це поширені прізвиська ворон-коник, шовкохвіст, золотогривий, метафори гри з коником. Проте досліднику І. Денисюку навіть у цих традиційних фольклорних елементах образу коня, яким майже не приділяється належної уваги, вдається побачити цілі *locus raritates*. Професор І. Денисюк демонструє, що "ефективним способом активізації одвічного прізвиська ворон є переведення його на метафоричний або метонімічний рівень": "А твій пан і коня повели, і твій пан і ворона повели. "У цьому випадку постійне прізвисько не лише відокремлюється від породженого ним слова, але й набуває значення художнього засобу. Ворона означає вороний кінь, тобто чорний, як ворона. Елемент порівняння приглушує колір костюма, а метафора підсилює його. Продовжуючи цю ідею, фольклорист наводить приклад умовного відокремлення постійним прозвищем з метою самостійності, художньої гри: ворона під зеленою зозулею починає прислухатися. З контексту ми розуміємо, що тут прикметник ворон виступає у значенні іменника кінь, а так само зелений - у значенні лісовий. У цьому випадку пісня абсолютно "залежить від естетичного чуття слухача, від його компетентності в національній естетиці" [29]. У народних піснях коні різної масті також порівнюються з птахами відповідної масті, що створює певну національну естетичну еквівалентність, художню самобутність: "Єсть у мене три коні на стайні: Єден коник, як ворон, чорненький, Другий коник, як

голуб, сивенький". У цих контекстах простежуємо не просто колір тварини, а й уподібненість до птаха за силою руху. Постійні метафори коником грає і море грає, що паралельно функціонують у народних піснях, також створюють динамічні картини: "чудові образи граціозного "танцю" коня й бурхливості водяної стихії". У проекції на мову концепт-образ експлікується асоціативно-семантичним полем, яке постає як лексичне безліч, що об'єднує засоби номінації реалії у всьому різноманітті її властивостей і типових зв'язків (для ілюстративних цілей використовується образ коня-конів). Асоціативно-семантичним поле об'єднує слова різних частин мови, різних тематичних областей: назви тварин (кінь, іноходець, рисак і т. д.), назви людини (вершник, наїзник, візник і т. д.), артефактів (узда, віжки, шори, віз, стайня і т. д.), їх властивостей і відносин (вороний, скакової; галопувати, приборкати, запрягти і ін.) – тобто всі слова, здатні прямо або метонімічно (по суміжності) втілювати образ коня. В умовах метафоричної реалізації роль інтегрального компонента відбивається в тому, що будь-яка лексема незалежно від категоріальної семантики здатна відтворювати базовий образ з властивими йому ознаками (це відзначається як предметна цілісність мовної метафори). Метафоричне функціонування образу має тенденцію до залучення всіх одиниць асоціативно-семантичного поля, хоча і з різною частотністю – у вигляді стертих і живих метафор, в стереотипних і нестереотипних втіленнях, у формі одного слова і розгорнутих текстів. Картина варіювання образу складається з трьох аспектів: семантичне варіювання образу; лексичне варіювання образу; варіювання асоціативних зв'язків образу. Широке варіювання виявляють окремо взяте слово (кінь, віжки, осідлати, запрягти і ін.), окремо узятий асоціативний зв'язок (наприклад: "кінь - людина в шлюб", "коні - хвилі"). Важливою стороною функціонування образу є тенденція до варіювання його асоціативних зв'язків. У складі його асоціативів виявляються – з різною частотністю-все виділяються зазвичай в літературі типи: людина, тварина, предмет, фізичний світ, психічний світ, абстракції. В рамках одного типу асоціату спостерігається варіювання конкретних асоціатив (так, асоціати

коня зі сфери "фізичний світ" представлені вітром, хуртовиною, хмарами, хвилями та ін.) в рамках конкретного асоціату спостерігається варіювання мікроасоціатів, на які він структурується. Зокрема, найбільш регулярним асоціатом образу коня є людина, для характеристики якого образ використовується у всьому діапазоні складових його ознак. Поряд з цим сфера людини структурується на мікроасоціати (почуття, думки, уяву, совість, гордість і т. д.), які, в свою чергу, також стають асоціатами коня. Кінь в селянському господарстві став символом радості, удачі, оновлення природи, достатку, благополуччя. Дерев'яний коник на даху будинку символізує чоловічий початок. Тому їх можна зустріти на великих будинках (частіше п'ятистінках), що вказує на благополуччя і наявність господаря-чоловіки. Зображення коня використовувалося навіть в геральдиці. Кінь в селянському господарстві цінується як засіб пересування, перевезення вантажу (тягловий). Не випадково виникла приказка: чи не хвалися, корова, кінь тебе варове (тобто швидше, спритніше). Важливими концептуальними ознаками коня стали витривалість, сила, стійкість до холоду, захворювань, слухняність / непослух. Навіть серед лошат розрізняються лоша (який ще не використовується в роботі), переходок (борноволок (кого вчать тягати борону) і кобила (робоча). Концептуалізуються ознаки, важливі для селянського господарства. Цінують селяни слухняних, поступливих, активних коней, тому називають їх відповідно до звичками: лягун, арташная, затятий (статева активність коня), боркий (жвавий), уросливый (впертий). Кінь (букв.) – "загальний термін для великої, переважно одомашненої, однокопитної тварини, яка використовується для перевезення людей і вантажів". На думку А. Журавльова [32], кінь є давнім вірним супутником людини, символізує вірність, швидкість, витривалість, є об'єктом різноманітних порівняльних характеристик у народних прислів'ях ("Ставай конем, то стань коровою", "Почни з того". кінь і закінчується ослом коня знати", "кінь з конем знати, корова з коровою знати", "кінь коню не рівня")[18]. Створення яскравого "портретного" характеру словесного образу коня зумовлене насамперед

наявністю "природних матеріалів", які однаково цінуються. Найважливішим елементом у створенні мовного фольклорного "портрету" коня в українському фольклорі є його колірні характеристики, яка часто має постійне художнє значення. У реальному житті колірні характеристики коня називають мастю. Масть коня – це пігментація волосяного покриву на шкірі. Це одна з головних індивідуальних особливостей тварин. Основними типами забарвлення коней вважаються вороний, палевий, рудий і сірий [2]. Семантику "забарвлення" в більшості фольклору виражають такі слова: ворон (прив'язую вороного коня до зеленої ліщини), ворон (їду до коваля коня кувати), ворон (у яворі), під усою, кінь вороний), білий (ой запрягай, козаченька, біла кобила), білий (третій кінь, як лебідь, білий), сивий, сивий (кінь сивий, кінь сивий та). , коні сиві), сивий (дай, пане, сивих коней), сивий (ще там твоя сива кобила, народила лоша), сивий (ой, у мене сивий кінь), рудий (достав ноги). верхи на рудому коні), бурий, бурий (пасуться три кобили – одна кара, друга бура). Часто у фольклорному мовленні прикметники на позначення кольору не лише вказують на забарвлення коня, а мають набагато ширшу семантику.

Висновки до 2 розділу

Виходячи з вищесказаного, ми можемо стверджувати, що зооніми, або зоолексеми, є істотними культурними компонентами словникового складу будь-якої мови. Паремії з зоокомпонентом являють собою вельми цікавий і самобутній мовний пласт, що виявляє специфіку світосприйняття носіїв певної культури. Аналіз загальноукраїнської фразеології теж свідчить про те, що провідною концептуальною ознакою понятійної складової концепту кінь в українській мовній картині світу є уявлення про коня / коней як про тварину, призначену, головним чином, до важкої праці, не тільки для роботи, а й для ведення військових дій. Таке уявлення про коня, що відображає функціонально орієнтований погляд людини на цю тварину як на необхідну учасника його діяльності, цілком закономірно і обумовлено принципом антропоцентризму: кінь представляється в мові через призму сприйняття її людиною, а в зв'язку з конем докладно характеризується і сама людина. В

основі образної складової і загальноросійського, і регіональноспецифічного концептів лежать зорові і слухові відчуття. Перцептивний візуальний образ коня вербалізують лексеми, що позначають його розмір (великий, великий, маленький), породу (битюк, дончак, маштак), особливості забарвлення (Буланий, Вороний, гнідий), частини тіла і особливості статури (бабка, грива, копито, пика, репиця, стрункий), вік (старий, лошонок, лошичка), стан (втомлений, об'їздився, задохлик). Зоровий образ в структурі концепту репрезентують і слова, характеризують рух (біжить, скаче), інші дії коня (пастися, осектися), особливі пози (дибки, гопки) або поведінку коня (вибрик, б'є (копитом), бзикає). Крім того, створення візуального образу коня служить присутність в деяких фразеологічних контекстах лексем, позначають елементи зброї, а також транспортні засоби, які асоціюються з конем: Козак без сідла що черкес без кинджала; з сідла не злазити; як Христос на колісниці прокотився. Етимологія слова кінь дозволяє виділити ще один візуальний образний ознака: кінь - це підковану тварину. Перцептивні ознаки образу коня, що формуються звуковими відчуттями, актуалізуються лексемами, які позначають видаються або вироблені твариною звуки (ірже, регоче, кабудик-кабудик). Лексикографічні джерела відображають і аксіологічний аспект ціннісної складової загальноросійського і регіональноспецифічного концепту: кінь, як частина свого або чужого світу, була для людини і емоційно, і матеріально ціннісним об'єктом. Тварина оцінюється людиною з різних точок зору: дається загальна оцінка (кінь добрий, жвавий, хороший, кінь худий), емоційна оцінка (коник, коник, конячка, клячонка, рисачнік), естетична оцінка (кінь красивий, кінь граціозний), інтелектуальна оцінка (кінь розумний, кінь вчений, дурний) , моральна оцінка (кінь хоробрий, вірний, жорстокий, норовитий, гордий), матеріальна (лошевод, коно (е)крад, коневор, дарований). Отже, найчастотніші атрибутиви, які окреслюють мовний образ коня в пісенних текстах, виражають позитивну оцінку українського народу, містять семантику "товариш", "порадник", "наречений" і пов'язані з поняттями забарвлення, краси, швидкості, сили, вірності,

розумових здібностей. Протилежну оцінку містять слова, які реалізують ознаки: "неідеальний", "сумний", "неслухняний", "турецький". Досліджуючи національну самобутність естетики українського пісенного фольклору, Я. Гарасим доводить, що "найвищим рівнем фольклорної естетизації відзначається зображення коня" [41, с. 296]. Атрибутивні характеристики мовного образу коня, виявлені в аналізованому матеріалі, беззастережно підтверджують думку сучасного фольклориста. Більшість ознак, наявних у пісенних текстах, містять позитивну оцінку й витворюють один із найпоетичніших та найпрекрасніших образів української уснопоетичної творчості.

РОЗДІЛ 3. СИМВОЛІКА ОБРАЗУ КОНЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРІ

З найдавніших пір, гублячись десь в глибині історії, кінь був селянинові добрим другом і помічником, соратником у всьому починаючи від святкових забав до важкої щоденної праці. Вдячна людина не могла обійти селянського коня у своїй творчості. У будь-якій з галузей культури багато місця приділяється саме робітничому селянському коню.

3.1. Образ коня в народних українських піснях та ліриці

Образ коня супроводжує українську культуру у піснях. Існує чимало козацьких дум, народних чи обрядових пісень, у яких простежується образ коня. Часто символ коня набуває еротичного забарвлення у весільних піснях:

*Да давали коням гречку,
Як їхали по дівочку,
А тепер сочевицю - Везем молодицю [56].*

Крім того, у весільних піснях образ коня часто несе значення нареченого, героя обрядової драми, тобто лексему кінь, що символізує молодість. Наступні вірші висловлюють цей "наречений": Став коник під гаеченьком зозуленьки слухати, став вороний під зеленим зозуленьки слухати: – Коли б мні так Марися заплакала, як мні тая зозуля закувала. Мій конику сивий, який ти щасливий: іспили, іззіли, взяли, що схотіли – із комори скриню, з хати господиню. Відносини коня з козаком, парубком виражає ознака "товариш". Її мовна реалізація відбувається за допомогою слів друг, товариш (Ой бачу я, бачу коня вороного, товариша свого й друга дорогого!), слуга (Ой біля нього та кінь його, старий його слуга, та прощається, питається у хазяя-друга... [17], брат (А я бідний, безталанний, степ широкий - то мій сват, шабля, люлька - вся родина, сивий коник – то мій брат. Кінь подекуди виступає й об'єктом суспільних відносин, що виражається атрибутивом "дар". Значення "дар" виражають лексеми: поклонний (Прислав мені поклонного коня вороного, а я йому хустиночку з-під злата самого, даровинонька (Вислухала его Матінка Божа, дала ж єму даровиноньку: красну панну в кріслі, коника в сідлі і нагайку в срібрі [17]. Як уже було зазначено, часто сучасні лінгвісти розглядають мовний образ коня в межах концепту "воля". В аналізованих фольклорних текстах значення "вільний" актуалізується словосполученням гуля по волі (При широкім полі, при великім табуні кінь гуля по волі). Етнографи зафіксували весільний обряд, коли молодий із боярами їде по наречену, мати у вивернутому кожусі виходить на поріг і обсипає всіх вівсом, а один із бояр тим часом обводить коня навколо діжі. У купальській пісні співається:

*Ой на Купала, на Івана
Там скавав коник під гречкою,
А за ним Василь з вуздечкою :*

- Не скачи, коню - загнуждаю,
 А ввечері ще й осідлаю.
 Та й поїдемо до Марини.
 Вона купайла прибирає,
 А мене молодого дожидає.
 Вона свічечки засвічує, Свого Василя дожидає. [56].

У ліричних піснях напувати або пасти коня – ознака найбільшої довіри до нареченого:

Ой ти, місяцю, я зіронька ясная,
 Ой ти, парубок, я дівчина красная.
 В вишневім саду я тобі коня пасла.
 Ой пасла, пасла - звечора до півночі,
 Упала роса на мої карі очі.
 Не так на очі, як на русую косу,
 Серце парубче - віночка не доношу. [56].

Тому найпоширеніші атрибути, що окреслюють мовний образ коня в тексті пісні, виражають позитивну оцінку українського народу, містять семантику "товариш", "порадник", "сват", пов'язані з поняття кольору, краси, швидкості, сили. До протилежних оцінок, вірності та розумових здібностей відносяться слова, що означають виконання: "неідеальний", "сумний", "неслухняний", "індичка". У контексті деяких пісень з'являються такі лексеми, як лисий. Місяць в українській народній загадці - лисий кінь: "Лисий кінь на зорі ворота" [7, с. 637]. Білі (світлі) витягнуті плями на голові часто називають лисиною у коней і великої рогатої худоби. У ліричних творах ця риса має зовсім іншу символіку, ніж у загадках. Лисий кінь у залізних путах символізує рекрута. Ознака, яка виражає особливість забарвлення коня, накладається на образ парубка, якого перед призовом стригли налісо: Лисий коню, лисий коню, а зельзні пута, як наважу, дьівку зраджу, а сам за рекрута.

Я. Гарасим досліджує національну самобутність фольклорної естетики українських пісень, демонструючи, що "найвищий рівень фольклорної

естетизації позначений образом коня" [15, с. 296]. Виявлені за матеріалами аналізу атрибути та характеристики мовних образів коня беззастережно підтверджують погляди сучасних фольклористів. Більшість рис, які зустрічаються в тексті пісні, містять позитивні коментарі та створюють один із найпоетичніших і найгарніших образів української усної поезії.

У всіх країнах кінь шанувався як найрозумніше створіння. Згідно з віруваннями древніх слов'ян, кінь—символ добра і щастя; мудрість богів була дана людям через цю тварину. Культ коня пов'язаний з шануванням Сонця: слов'яни вірили, що Дай-бог (бог Сонця) їздить по небу на чудовій колісниці, запряженій четвіркою білих золотогривих коней з золотими крилами. Тому наші предки приписували особливу силу оберегів (від слова "берегти") у вигляді фігурок коня (голова, тулуб), їх носили біля лівого плеча на ланцюжку. Оберігали себе таким чином не тільки селяни, городяни, а й герої – билинні герої, які захищали кордони землі слов'янської від навали незліченних ворогів. Для них кінь був не просто оберегом, це був їх вірний друг, що попереджає свого господаря про небезпеку, – ірже "на всю голову", б'є копитами, щоб розбудити богатиря. Тому читаємо в билинах, що сіли богатирі на "добрих коней". Ось і у Іллі Муромця, за порадою мандрівників, з'являється зброя, спорядження, бойовий кінь, з яким у них відбувається діалог, назавжди визначає їх відносини: Ілля просить служити йому "вірою-правдою", кінь же пропонує йому випробування – чи готовий богатир володіти ним. Ілля сідає на нього, і той відразу визнає в ньому свого господаря. Є й інша чудова версія, за якою Іллі радять виростити собі бойового коня з лоша.

А годуй його пшеницею та білояровою,

А ще поїй його... так ключовою водою,

...Ще буде тобі кінь та кінь Добра

Ще добра – де кінь богатирський [13].

З цього моменту, як Ілля знайшов ще й сильного коня, у нього починається богатирське життя.

Найстрашніше для воїна – розлучення з конем, і тому коли задумали розбійнички пограбувати Іллю, то підбурювали один одного:

*«Ми вб'ємо його, пограбуємо-ко,
З конем його розлучимо-ко!»
А богатир-то... всіх до одного
Відразу погубив поспіль... [13].*

Багато добра зробив Ілля для народу. Найголовніший його подвиг – це розгром татарської навали:

*...припускав Він коня богатирського
На цю рать – силу велику...
За землю руську
Та за вдів, за сиріт, за бідних людей [13].*

Але не нажив на цьому богатир багатства, а здобув міцну, що увійшла в століття славу народну. Про себе він говорив так:

*...А долю я за гриву ловлю,
Норовисту об'їжджаю,
А доля для мене – за коня. [13].*

Але молодий Вольга Святославович не може змагатися з оратаєм Микулою Селяниновичем і його "кобилою соловою", у якої "гужики шовкові". Замилуєшся, коли йде вона, а "як хвіст-то у ній розстеляється, а грива-то у неї майорить", і "грудьми вона пішла". Тому цілком зрозуміла заздрість Вольги:

*Тому цілком зрозуміла заздрість Вольги:
Якби вона, кобила, коником б була,
За цю кобилу п'ятсот би дав.
І про це ж шкодує її господар Микула Селянинович:
Якби ця кобила коником б була... [13].*

Якщо врахувати, що на початок святкувань припадав день зимового сонцестояння, з якого починає повільно прибувати світловий день, то сенс присутності серед ряджених коня, символу сонця, стає більш зрозумілим.

Відзначаючи своєю появою зміну одного сезону іншим, він як би ставав запорукою народження нового сонця і настання Нового року.

На спілкуванні, діалозі з потойбічним світом побудований ще один святочний обряд за участю коня – дівочі ворожіння. На відміну від рядження, де потойбічні сили в особі своїх посланців непрохано входили в будинок, в ворожильних обрядах ініціатива виходила від ворожбитів. В описаному ворожінні кінь виступає в своїй ролі посередника, приводячи ворожбитів до відповіді на питання про майбутню долю, фактично забезпечуючи цю відповідь [16]. На підставі цих прикладів можна сказати, що кінь протягом святка виникає не раз – її образ як би дублюється, будучи то в обряді рядження, то в обряді ворожіння. Все це підтверджує важливість участі цього персонажа з його багатозначною символікою в святках.

Включеність коня в обрядовість не обмежується святковим календарем. Кінь брав участь і в трудових обрядах. Наприклад, місце майбутнього будівництва, будь то будинок або храм, визначали за допомогою молодого необ'їждженого жеребця, який віз першу колоду: де він зупиниться, там і стояти хороміне. У даному випадку кінь виконував функцію, подібну до тієї, яка відводилася йому в обряді ворожіння – своєрідного поводиря, якому довірявся вибір того, де і якою буде подальша доля. На думку І. Денисюка, серед метафоричних генотипів творчості українського народу кінь є символом швидкості, витривалості, степової волі, тобто "пережитком кінного способу життя" [26], символ вірності та відданості. "Із цим нерозлучним братом колишній лицар чи козак степом безмежним переходив. У пісні коню наділяється лицарським характером. Борючись за порятунок коня, успіх радує, а невдача сумує, пан карає, коли цноту втратить, і ратиці, коли вмирає Копати могили, бігати до батьків повідомляти про смерть сина. Це була майже священна тварина" [28]. Про святість тварини та про активне, шанобливе ставлення до неї в українських народних традиціях свідчить і те, що "полеглих у бою коней князі ховали на спеціальних помістах і насипали на них кургани, як у дружинників"; або, коли ховали героїв, то з ними ховали

коней, "бо вони вірно жили" [27, с. 537]. Л. Дунаєвська так розуміє сюжети, пов'язані з образом коня як історичного релікту свідомості: "Історично відбулось переосмислення мотиву тотемного "братства" в тотемного помічника. Із відживанням і цього поняття зародилось тваринництво" [30, с. 190]. Це безпосередньо пов'язано з моделюванням образу коня в діалогії Василя Земляка "Лебедина згряя" та "Зелені Млини", де кінь постає не лише як художній образ-символ, а і як помічник у побуті, господарстві (з поетичним пафосом авторської конотації): "Кінь стояв біля ганку, сумний, тихий, віконце нагорі висвітило залізне коліща." [30, 103]. Образи коней-помічників у казках, на думку Л. Дунаєвської, пов'язані "з уявленнями людини про продовження життя в загробному світі і становлять сучасне розуміння народами боротьби добра і зла навіть "на тому світі" [30]. Так, Климу Синиці кінь заспокоює душу: "Попестив коня, який, напевне, знідів по чоловічій руці, перев'язав його надовше, ніби кінь міг прилягти, коли господарка тут забариться, пальцями розчесав йому холодну гриву, на яку впала роса". Кінь виступає магічним символом українського народного фольклору.

Слід підкреслити конкретну двоїстість образу коня в українському фольклорі: з одного боку, це втілення дикої нестримної натури, одна з наймогутніших тварин середнього світу, що вражала ще первісну людину-мисливця своєю красою та швидкістю пересування; з другого боку, це одна з найважливіших доместикованих тварин, незамінний помічник у господарстві і друг на війні, а також магічний помічник героя чарівної казки.

3.3. Мовний образ коня в народних українських казках.

Образ коня та його символіка також переосмислювалися в процесі розвитку жанрової системи народної творчості. Якщо в обрядових творах, замовляннях, чарівних казках, етіологічних легендах кінь є містичною,

міфічною істотою, то український пісенний фольклор, народна мова поетизує цей образ, виводить його на інший естетичний рівень. Образ коня у фольклорі відображає волелюбну рису українського національного характеру, тобто вираження архетипу волі. "Кінь є символом жаги до боротьби і уособленням відваги, відваги воїна в бою" [37]. Цей образ належить до військової символіки (про що свідчать народна поезія та герби багатьох українських шляхетських родів: Четвертинських, Чарторийський, Сапіга, Триза та ін.), демонструючи мужність боротьби за незалежність і волю Батьківщини. Найчастіше вживається фразеологічний зворот бути на коні, тобто "перебувати у виграшному становищі", своїм корінням сягає давніх часів і пов'язаний із ритуалом ініціації, прийняття парубка в чоловічу спільноту. Верхи на коні міг їздити лише чоловік, що досяг певного (очевидно, шлюбного) віку. Але вершник, власник коня – це не лише вікова його характеристика, а й певний статус у суспільстві. Козак був справжнім козаком тільки тоді, коли мав коня: "Коли б мені коник сивий, до коника жупан синій, то був би я в Січі отаманом" [55]. Кінь був символом достатку і високого соціального становища для свого власника.

Поява коней у казках та колядках здебільшого свідчить про приналежність героя до дружини. Образ коня і воїна в цілому є семантично пов'язаним єдиним символічним комплексом.

Часто символ лицарства тісно пов'язаний із символікою коня, що символізує вірність і відданість своєму господареві. Як слушно зауважує Н. Данилюк, "у більшості текстів кінь є символом вірного друга, порадника, який може передбачити майбутнє і застерегти від біди та поганої поведінки" [23]. "Словник символів української культури" подає такі значення: "Кінь - символ сонця і водночас символ потойбічного світу; циклічності розвитку світу; нестримної пристрасті та інстинкту; мужності; совісті; у слов'ян. язичники, це символ смерті та воскресіння бога сонця; багатства, влади; пасовища, швидкості; волі; символ вірності та відданості" [50]. Не всі ці значення можна знайти в історичних піснях. Умови жанру виробили свої

прийоми характеристики коней, наприклад, на відміну від казок і ліричних пісень. Люди наділяють коней людськими якостями: сильними, працьовитими, вірними, кмітливими: є коні під конями, а коні під воронами. Сильний!" [50].

Образ коня в українській усній антології часто співзвучний культу мертвих, природи та циклічності всього живого, де смерть є не кінцем чогось, а частиною циклу, "процесу безперервної смерті" і "воскресіння". У народі є прикмета: "Якщо кінь гребе копитами воду, а в хаті є тяжкохворий, то смерть неминуча". Символічне значення смерті тісно пов'язане з образом коня, як у походженні образу й у суперечливості тварини виступає посередником вертикальної світобудови в народній думці [36]. Іноді коні можуть бути ворожими, злими, агресивними, що може викликати страх і бажання втекти. Це вказує на негативні стереотипи чоловіків як деструктивних і нестримних. Отже, маскуліність боїться, неможливо реалізувати абсолютний позитивний потенціал цього початку. Їзда верхи – це символічний союз і прийняття, з якого починається чоловік. Для чоловіків це оволодіння та контроль над своєю мужністю, а для жінок це можливість довіряти та підкорятися чоловікам.

Переважає більшість дослідників українського фольклору вважають коня суперечливою міфологічною постаттю, символічне значення якої розкривається в бінарних опозиціях. Український етнограф О. Поріцька [47]. розповідала, що коні – це не лише найпоширеніша тяглова тварина в українських лісах і горах, а й істота, яка пов'язана з іншим світом і має здатність передбачати лихо чи смерть. Її власник і ворожка, і провідник на "той світ". Таким чином, кінь є парадоксальним образом посередника між "тим" і "цим" світом [47].

Коні також асоціюються з нижчими міфологічними фігурами – югославськими вилами (самі вила іноді вважаються ногою коня), русалкою у східних жителів (русалка зображується у вигляді доглянутого "коня"), стюардом та іншими нечистою силою, в тому числі й домашню, можна побачити

з комірами на шії. Голові сім'ї, у якого є кінь, можуть подобатися коні певної масти або, навпаки, не подобатися коні, яким немає місця у дворі.

У казці "Заморське яйце" кінь виступає винятковою цінністю: Одного разу, ще в давні часи, жив собі багатий – пристрасний коняр. Як тільки почув про гарного коня, зразу мчить туди, щоб придбати для своєї стайні. Єдина його мрія – мати таких коней, яких ще ні в кого немає. (Дод.1). Чарівний кінь – один із найголовніших персонажів української чарівної казки й одна з найбільших коштовностей у світогляді, відображеному в мові казки: – Я ж перекинусь панною, а ти мене відведи і віддай сторожам, та як візьмеш у них коня наполовину золотого, наполовину срібного, то сідай на нього та й їдь швидше по цій дорозі, що до жар-птиці; я дожену тебе. Так і зробили. Вовк перекинувся панною; дурень узяв його, підвів до сторожі та й проміняв на коня до половини золотого, до половини срібного. – Я ж знову перекинусь конем, а ти відведи мене і віддай сторожам, та як візьмеш жар-птицю, то сідай на коня та й їдь аж до тієї дороги, де ти розпрощався з братами, там і підождеш мене. (Дод.2). У народній казці "Царева донька" до магічних образів-засобів належить срібний кінь: Іди до мого батька і про все це скажеш. Він тобі дасть срібного коня. Приходить той кінь до нього, поклонився і питає. – Ну, як хочеш їхати, по землі чи понад лісом? (Дод.3). Кінь найчастіше репрезентує середній земний світ, а в попередній розглянутій нами казці він пов'язаний і з небом, як показано вище, і з морем як утіленням нижнього світу: Зробився кінь, як гора. Пішов до моря, як заіржав, а звідти зірвався жеребець, що за п'ять хвилин облетів цілу землю. І до коня цього, і давай того гризти. Наївся він того клоччя, що аж не міг йти. Тоді цей зловив його, посадив; на себе і поїхав до царя. А за цим конем прийшли ящірки, гадюки, хробаки і всяка всячина. (Дод.3).

Очевидна космологічна роль коня в казці. Чарівний кінь іще й може виступати як результат перетворення інших тварин, наприклад: Залиш свого коня тут, а я перекинусь у чарівного, і поїдемо. Лише пам'ятай, що я розмовляти з тобою не зможу, поки не доїдемо на місце. Там я знов стану

лисом. Перетворився він в чарівного осідланого коня, сів на нього царевич, піднявся кінь за хмари, і полетіли. Вмить опустилися в чудесній країні, де живе Білий цар. Зупинилися вони під брамою великого міста. Кінь перетворився у лиса і каже: – Зараз я перетворю тебе у бідняка (Дод.2). Герой подається здобувати іншого чарівного коня: – Добре, – каже цар, – дам тобі Золотого птаха, але слухай, у тридесятому царстві живе Червоний цар, а у нього є золотий кінь Дурфекета. Дістань мені цього коня, а я дам тобі за нього Золотого птаха. Перекинувся лис у коня, сів на нього царевич і попід ясным сонцем полетіли до тридесятого царства Червоного царя. Вмить опустилися вони там. Знову став кінь лисом і знову порадив, аби попросився у найми. Приймуть його золотого коня доглядати (Дод.2).

В одній із казок (а саме Українська казка Вірний пес) кінь – суддя для інших свійських тварин, корови і пса, а саме через те, що він тривалий час вірно служить господарству: А пес каже: "Як не хоч дати мені по добрій волі, то я тебе буду позивати". І запізвав її до старого коня, що вже через ціле своє життя возив тому господареві воду (Дод.6). Образ коня в чарівній казці показує, серед іншого, обернену, інвертовану естетику магіко-міфологічного світогляду в порівнянні з побутово-раціональним: "дурник" обирає "найгіршого" коня для здійснення надзвичайних подвигів, неприступних для "розумних" із "найкращими" кінями: Обидва старші вибрали коней щонайкращих, а менший, дурень, узяв найпоганшого коня (Дод.2). Порівняння чарівного змієвого коня: Змій відімкнув двері, а там на помості лежить кінь, бідний пребідний: мухи бринять над ним, шкіра облізла. Не може встати, лише крекче. Кінь слухає, слухає і людським голосом озвався:

- Виджу, хлопче, ти доброго серця. Ай-бо задар силуєш мене їсти сіно та овес. Се не моя їжа.
- А чим же тебе годувати?
- Я їм гарячу грань, а п'ю полум'я. Давай мені грань і напувай полум'ям, тоді буду здоровий. Іван приглядається: коник не простий! Шерсть золота, замість чотирьох у нього п'ять ніг, крила зверх лопаток стирчать (Дод.4).

Коней у чарівній казці використовують для ворожіння: Мої слуги приведуть дев'ять коней, схожих, як близнята. Але один від одного старіший на рік. Мусиш угадати, котрий скільки років має, й позначити цифрою – прив'язати на коня табличку. Як не вгадаєш, то іду на тебе війною! – Най насиплють в окремі посудини різного вівса – однорічного, дворічного, трирічного і так аж до дев'ятирічного, тоді най посудини покладуть перед кіньми. Кожний кінь підійде до свого вівса: однорічний – до однорічного, дворічний – до дворічного і так усі інші (Дод.5). У замовлянні кінь як ідеал сили й напарник вершника – постать, співвідносна з хлопцем:

У тебе кінь Халамин, у мене син Саламин.

Візьми коня Халамина, та посади Саламина [13, с. 43].

Іноді кінь – невіддільна частина цілісного образу вершника: Їхав Ілля на коні, тяг ноги по землі, ноги підняв, кров уняв [13, с. 61]; Їхав святий Петро на білім коні: кінь біжить, аж камінь січе [13, с. 67]; Їхав Юрій на білім коні [13, с. 121]. Іноді символіка коня поєднується з символікою сокола: Коні як соколи летять! Головний герой чарівної історії та його помічник кінь також часто пов'язані кровною спорідненістю, оскільки тварина була даром померлого батька, духа предка, втіленого в образі коня. Мотив статевого союзу людини і тварини тісно пов'язаний з мотивом народження дітей цим союзом. Кінь зазвичай є власністю змії, її другом і радником або Найцінніше, що є у підпільного владика. Таким чином, викрадення коня або взяття його як трофей героєм символізує передачу влади, а сам кінь стає помічником нового господаря або несе на собі прокляття, а подальша боротьба героя з іншими казковими суперниками сприйматиметься як продовжуюча боротьба зі змією, це перейшло в іншу форму. Уявлення про ворожість коня, його зв'язок із потойбічним світом, його походження від диявола, як припускає З. Василько [9, с. 215], сформувалося саме в ту добу. Східні слов'яни, які заселяли лісові землі, сусідили з агресивними кочовими племенами степовиків. У лісі, в умовах бездоріжжя, кінь як засіб пересування він був практично марний, тому для слов'ян був незвичайною твариною. З іншого боку, для кочівників

коні не тільки забезпечували високу мобільність на величезних луках, але й служили джерелом м'яса, молока та шкіри. Таким чином, для наших предків кінь став символом грізності, небезпеки, якій піддавалися люди степу. Це призвело до розвитку уявлень про асоціацію коней зі злими силами, звідси й негативна семантика цього образу. Як показує подане вище дослідження та аналіз фольклорного образу коня в українській народній творчості, лексема з максимальним міфологічним осмисленням "кінь" потребує дальшого дослідження.

Висновки до 3 розділу

Символіка коня надзвичайно складна й до кінця не зрозуміла. Кінь символізує інтелект, мудрість, вельможність, світло, динамічну силу, моторність, швидкість думки, плин часу. Це типовий символ родючості, мужності й потужної влади.. "Аналіз фігури тварини починається з виявлення "портретних" ознак, які є результатом фокусування форми тварини на площині світу народної творчості. Концепція фізіології тварин, яку ми маємо на увазі, може коливатися від від природного до фантастичного, часто фольклор чим більше функцій виконує образ, тим більше фантастичних функцій він має Часто природних ознак просто недостатньо, щоб

"обслуговувати" всі сфери значення та функції. Особливо важливими серед морфологічних ознак є колір, оцінка яких залежить від особливостей світогляду. Серед "портретних" рис фігури коня дослідники найчастіше виділяють її колірні ознаки: ворон, тигровий, сірий, сірий, білий ("антропоморфізм родового божественного світу").

Так, найпоширеніші атрибути, що узагальнюють мовний образ коня в пісенних текстах, казках, українському фольклорі, виражають позитивні оцінки українського народу, зокрема "товариш", "порадник", "сват", пов'язані з кольором шкіри, красою, швидкістю, сила, вірність і розумові здібності. До протилежних оцінок належать слова, що виконують ознаку: "недосконалий", "сумний", "неслухняний", "індик". Я. Гарасим досліджує національну своєрідність фольклорної естетики українських пісень, демонструючи, що "найвищий рівень фольклорної естетизації позначений образом коня" [12, с. 296]. Виявлені за матеріалами аналізу атрибути та характеристики мовних образів коня беззастережно підтверджують погляди сучасних фольклористів. Більшість рис, які зустрічаються в тексті пісні, містять позитивні коментарі та створюють один із найпоетичніших і найгарніших образів української усної поезії. Крім того, варто зазначити, що використання коней у сільському господарстві породило кінні загоны, які відображали шанобливе ставлення до тварини, іноді з елементами сакрального шанування та поклоніння.

Таким чином, в міфах, звичаях, віруваннях і обрядах башкир присутні всі основні елементи і етапи становлення культу коня, а також інші традиційні особливості. Найдавнішим шаром у культурі коня є тотемне уявлення про коня.

ВИСНОВКИ

У результаті аналізу та вивчення образу коня в народній системі зооморфної символіки в українському фольклорі, аналізу та характеристики символічного навантаження зооморфних ознак у різних жанрах усної словесності, простежено еволюцію коня від міф образності Від походження до дійсної поетичної єдності можна зробити деякі узагальнення та висновки.

При дослідженні історико-методологічних основ дослідження фігур тварин у слов'янському фольклорі встановлено, що фігури бестіаріїв цікавили вчених з першої половини XIX ст. (І. Вагилевич, М. Костомаров, М. Сумцов, та ін.) і продовжує перебувати в центрі сучасних наукових розвідок

іконографії та семіотики (Н. Пастух, В. Пономаренко, О. Гура, А. Нікітіна та ін.). Багатий фольклорний, мовний та етнографічний матеріал репрезентує українське світосприйняття образу коня, засвідчуючи значення образу коня в тваринній символіці усної творчості та загалом у національній картині світу нашого народу. Правила відбору елементів фігури тварини (тобто фігури коня) базуються на методичних засадах, викладених у працях багатьох дослідників різних часів. Схема розробки образу коня в українському фольклорі та його символіки побудована за принципом поетапного аналізу елементів: від міфів найдавніших жанрів усної словесності до поетичної, естетичної пісенної творчості та стійких мовних формул. Особливістю підходу до образотворчої семіотики є вибір матеріалів, у якому структура твору базується не на текстовій жанровій приналежності, а залучає велику частку етнографії та лінгвістики. дані під час аналізу. Ми розглядаємо міфічний образ коня в українському фольклорі крізь призму морфології, дії та соціального виміру, часто використовуючи бінарно-протилежний підхід, розкриваючи сутність і сутність репрезентації звіриної образної системи в українському фольклорі. Висвітлюємо основну тематику коней та семантику елементів сюжету через призму жанру, підкреслюючи споконвічне міфологічне значення образів.

Дієві можливості образів коня в українському усному поетичному корпусі розкривають:

- 1) "чужі" місця перебування тварин, репрезентованих міфологічним світоглядом: нежитлові приміщення, найчастіше ліси, поля, луки, гори, дороги;
- 2) проміжна роль між світами, де час, тривалість і швидкість руху тварин не мають чітких меж;
- 3) акустична репрезентація образів: форми тварин (ревіння) і антропоморфізм (розмова людини);
- 4) здатність до перевтілення господаря та самого себе, зокрема перевтілення в орла, адже спорідненість образу коня з образом птаха

простежується ще в сиву давнину, віддзеркалюючи світогляд українського народу. подолання межової ситуації;

5) дар передбачення, який часто рятує власника від небезпеки, навіть смерті.

У фольклорних картинах українського світу "соціалізація" образу коня виявляється на всіх рівнях "суспільних" відносин - сімейному, релігійному, етнічному, виробничому. Здебільшого кінь займає певне місце в ієрархії всієї тваринної системи і навіть Всесвіту. Поява коня у творах українського фольклору переплітається з його приналежністю до певного світу. Виділимо кілька тем походження чарівного коня в українських народних казках і міфах:

- 1) Кінь народився в один день з царським сином;
- 2) Вийшов із могили батька як подарунок;
- 3) Головний герой вибирає коня із табуна спійманих або подарованих незвичайних тварин;
- 4) Після смерті героя йому дістається новонароджене лоша;
- 5) Герой купив коня на ярмарку за порадою сторонньої людини;
- 6) Герой перемагає у двобої коня зі змієм або викрадає коня з підземного світу;
- 7) Герой заробляє коня у Баби Яги, Демона тощо;
- 8) Інша тварина (переважно вовки) і демонічні істоти, перетворені на коней.

Міфічний образ коня по-різному виражений у різних жанрах текстів українського фольклору. Зовнішній вигляд і рухові характеристики тварин варіюються від реальних до ненормальних і фантастичних. Соціальний статус також розкривається через суперечливість образів: сакральна сфера, транспортний засіб між світами живих і мертвих, тварина, яка з'являється майже в усіх маргінальних ситуаціях життя власника, сповіщає про смерть власника або стає прямий свідок цього. Проте в народному світогляді найпоширенішою функцією тварини є функція помічника, товариша, друга

чи поради́ника, кінь – ознака досвідченості, зрілості, багатства та статусу в суспільстві господаря, божественна істота.

Таким чином, функціональні компоненти образотворчого символу коня представлені таким символічним зображенням:

1) Лицарство: Коні, як правило, є власністю воїнів, а не селян, тому асоціюються з волею, безмежним степовим простором, військовими діями та уявленням про козацтво, обов'язковим атрибутом воїна зрілого чоловіка, лицарством пана. , його незламність духу, жага свободи і постійне бажання боротися за неї, чоловіча сила і шляхетність духу, чоловіча сутність взагалі;

2) Вірність і відданість господареві: козаки ставляться до коня як до брата, друга, просять розрадити його, "розбити тугу за зеленими луками", допомогти йому, розділити його радість, передати звістку рідним і близьким. доля;

3) Прикмета смерті: Народні пісні прикрашають і міфізують пророчу функцію коней. Символіка прикмети смерті виникає як продовження посередницької функції коня, який замикає цикл у житті людини: тварина, подарована предками, сповіщає про смерть господаря, повертаючи його на "той" світ;

4) Еротичного начала: образ коня тісно пов'язаний із процесом створення нової сім'ї.

Інтерпретація художніх фольклорних текстів щодо трансформації міфологічних символічних начал в естетичні засвідчує, що в символічній системі образів тварин у пісенному фольклорі найвищий ступінь естетизації має образ коня. Навіть незвичайна форма, рух і "соціальні" риси коня розглядалися як засоби прославлення народної пісні. Такі логотипи, як "Золота грива", "Срібне копито", "Шовковий хвіст" стали постійними займенниками, а міфи трансформувалися в поетичні образи. Образ коня зустрічається в різних жанрах народної літератури, але в кожній художній мові змальовуються деякі нові риси цього образу, складаючи цілісну картину українського народного бачення, світосприйняття, міфо-естетичного

уявлення про коня. Дослідження згаданих образів ще багатообіцяюче, оскільки характер і функціонально-символове навантаження одного жанрового текстового матеріалу можна було б розглядати в спеціальних наукових дослідженнях або комплексне порівняльне дослідження образів коня на фольклорному матеріалі могло б розглядати різні культури. Образ коня відіграє певну роль в усіх родах і жанрах української народної музики, творчості, але кожен жанр усної творчості створює щось нове. Риси цього образу, згодом, як фрагменти мозаїки, складають єдине ціле. Командний кінь і легенда – міфічна істота, сподвижники й сподвижниці билинним героям або закоханному юнаку, у фантастичній казці – посередник між світами, чарівний помічник та радник. Ми часто можемо виявити семантичну схожість зображення коня в різних жанрах української народної творчості.

У ході роботи ми досягли поставлених завдань: вияснили значення зооморфної символіки, дослідили образ коня та його походження. Також проаналізували символіку коня у лицарстві, українських піснях та казках.

Таким чином, у цьому дослідженні виконано поставлену мету та конкретні завдання, розглянуто всі особливості образу коня в українському фольклорі. Проте обрана тема дослідження потребує подальшого аналізу та розкриття глибших значень образу-символу коня в українському фольклорі та усній народній творчості окремих регіонів України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афанасьев А. Зооморфические божества у славян: птица, конь, бык, корова, змея и волк. Отечественные записки. 1852. Т. LXXX (№ 1). С. 1–24; (№ 2). С. 95–118.
2. Балашок В. Обряды ініціацій українців та давніх слов'ян. Львів; Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць. 1998. 216 с.
3. Бартми́нский Е. «Ясь коней поил»: наблюдения над стилем народной любовной поэзии. Бартми́нский Ежи. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике. Москва: Индрик. 2005. С. 454–456.

4. Белова О. В. Славянский бестиарий. Словарь названий и символики. Москва: Индрик. 2001. 320 с.
5. Бобро М. Цінність життя і життєві цінності та їх образно-сміслова репрезентація в українському лінгвокультурному просторі // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер.: Філологія. 2015. № 1152. Вип. 72. С. 50–53.
6. Буйських Ю. Україна, держава: міфологічні вірування/ Енциклопедія історії України: Україна—Українці. К.: В-во «Наукова думка», 2018. - 608 с.
7. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування. Київ. 1992. 414 с.
8. Вагилевич І. Тварини. Принцип класифікації. Київ. 1998. 214 с.
9. Василько З. Символіка фольклорного образу. Львів: «ДПА Друк». 2004. 392 с.
10. Войтович В. Українська міфологія / В. М. Войтович. – Київ: Либідь, 2002. – 662.
11. Галайчук О. Відгук офіційного опонента на дисертацію Левчук Оксани Іванівни «Образ коня в системі зооморфної символіки українського фольклору», подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, 2021 р.
12. Гарасим Я. Етноестетичні особливості українського пісенного фольклору у концепції О. Потебні. Вісник Харківського університету. Серія «Філологія». 2000. № 491. С.423–428;
13. Гарасим Я. Етноестетика українських повстанських пісень. «Муза і меч»: національний рух у фольклорних та літературних джерелах: Збірник наукових праць. Львів. 2005. С. 162–168;

14. Гарасим Я. Національна самобутність естетики українського пісенного фольклору. Львів: НВФ «Українські технології». 2010. 376 с.
15. Гарасим Я. Етноестетика «Лісової пісні» Лесі Українки. Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2004. Вип. 35. С. 406–410.
16. Гарасим Я. І. Етноестетика українського пісенного фольклору: автореф. дис. ... докт. філол. наук. Київ: НВФ «Українські технології». 2010. 40 с.
17. Гордійчук М. Перлини української народної пісні – Київ: Музична Україна, 1991. – 383 с.
18. Грінченко Б. Словник української мови: в 4-х тт. / За ред. Б. Грінченка. — К., 1907—1909. — Т. 2. — С. 245.
19. Гура А. Коитус в символическом языке славян. Балтийский филологический курьер: Науч. журн. Ред. колл.: В. Грешных и др.; Худож. А. Старцев. Калининград: Изд-во КГУ. 2003. №3. С. 121– 132.
20. Гура А. Символика животных в славянской народной традиции. Москва: Индрик. 1997. – 912 с.
21. Давидюк В. Українська міфологічна легенда: монографія. – Львів: Світ. 1992. - 176 с.
22. Данилов В. Символика птиц и растений в украинских похоронных причитаниях. Киевская старина. Т. ХСІV. 1906. Ноябрь–декабрь. С. 611–628.
23. Данилюк Н. Поетичне слово в українській народній пісні: монографія. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2010. 511 с.
24. Дашкевич В. До питання про заложних тварин в уявленнях українського народу. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. Київ: Либідь. 1991. С. 527–539.

25. Денисюк І. Національна специфіка українського фольклору (матеріали до лекції). Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Вип. 31. Львів. 2003. С. 3–22.
26. Денисюк І. Пісні з-над берегів Турського озера: Пісні і коментарі. Луцьк: Надстир'я. 2004. 256 с.
27. Дмитренко М. Символи українського фольклору. Українська фольклористика: Акценти сьогодення. Розвідки, статті. Київ: Сталь. 2008. С. 199–2015. 216
28. Дмитренко М. К. Що таке символ? Словник символів. За заг. ред. О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. Київ: Редакція часопису «Народознавство». 1997. С. 5–8.
29. Добровольский В. Смоленский этнографический сборник. Ч. 1. Сост. В. Добровольский. Санкт-Петербург. 1891. 716 с.
30. Дунаєвська Л. З Живого Джерела, українські народні казки. Київ. Радянська школа. 1996 р.
31. Єрмолов А. Зооморфні образи в народній «метеорології»
32. Журавльов А. Походження видів. К. Видавництво: Альпіна нон-фікшн, Серія: , Сторінок: 772
33. Кедрін Р. Второй Всесоюзный съезд советских писателей. Стенографический отчет, М., 1956, с. 136.
34. Козяр С. Весільна пісня: традиційне і сучасне // Матеріали до української етнології: Зб. наук. праць. - Вип. 2 (5). - К., 2002. - С. 411 - 413;
35. Костомаров М. Слов'янська міфологія. – Київ, 1994. – С.44-49.
36. Кусайкіна Н. Прислів'я, прикмети та повір'я українського народу Школа (Харків) 2009. 128 с.

37. Левчук О. Зооморфні образи українського фольклору: історія і методологія дослідження: Автореф. дис... канд. філол. наук. – Львів, 2001.
38. Мошинський К. Енциклопедія історії України: Т. 7. К.: В-во "Наукова думка", 2010. - 728 с.
39. Налімов В. Спонтанність свідомості. Імовірнісна теорія смислів та смислова архітектоніка особистості. – М.: Прометей, 1989. - 287 с.
40. Народна творчість. Епос. Уфа, 1987. Том I. .
41. Никитин В. Онтологія телесности: Смыслы, парадоксы, абсурд. – М.: Когито-Центр, 2006. – 320 с.
42. Новикова М. Символика в художественном тексте. Міфи та місія, Київ: видавництво «Дух і літера», (2005). — 432 с
43. Новикова М. Українські замовляння. К.: Дніпро, 1993. – 309с.
44. Пастух Н. Зооморфні образи в українському фольклорі. Образ зозулі: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук.–Львів, 2001 рік
45. Пименова М. Коды культуры і проблема класифікації концепцій. Мова. Текст. Ставрополь. 2007. С. 79-86.
46. Потушняк Ф. Повінь. Київ: Дніпро, 1965. – С. 117-118.
47. Поріцька О. Книга «Духовна культура українців: народна демонологія узагальнослов'янському контексті (XIX -XX ст.)»– Київ: Видавництво Ліра-К, 2017. – 164с.
48. Пропп В. Морфологія сказки. Изд. 2-е. М., Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1969. 168 с. («Исследования по фольклору и мифологии Востока»).
49. Романюк П. Рідний край. Київ. 2013. - №2. С. 3-8.

50. Словник символів культури України / за загальною редакцією В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка, В. В. Куйбіди. — 3-е видання. — Київ: Міленіум, 2005, — 352 с.

51. Сумцов М. *Waż w mowie, pojęciach i praktykach ludu naszego*. Київ: Издание редакции «Киевской старины». 1886. 34 с.

52. Яценко М. Модерна українська проза.— Київ: Віпол, 1994.— 160 с.

Іншомовні джерела:

53. Kolberg O. *Chelmskie. Obraz etnograficzny* / Oskar Kolberg. – Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1890. - Т. I. - 369 s.

54. Kolberg O. *Chelmskie. Obraz etnograficzny* / Oskar Kolberg. – Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1891. - Т. II. – 265 s.

Електронні ресурси:

55. Козацькі пісні Українська народна пісня Ой, літа орел, літа сизокрилий. Електронний ресурс. – Режим доступу: (05.11.2022)

:

56. “Коні не винні?”: еротична символіка коня в українському фольклорі. Електронний ресурс. – Режим доступу:

<https://webcommunity.org.ua/2011/02/23/koni-ne-vynni-erotychna-symvolika-kon-ya-v-ukrajinskomu-folklori/> (05.11.2022)

57. Нетрадиційні методи лікування. Іпотерапія. Електронний ресурс. – Режим доступу:

<https://naurok.com.ua/doslidnicka-robot-na-temu-netradiciyni-narodni-metodi-likuvannya-ipoterapiya-15641.html> (03.11.2022)

58. Савченко Л. Зооморфний код фразеологізмів із фразеологемою-орнітонімом на тлі етнокультури. Електронний ресурс. – Режим доступу:

<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/5209/1/%D0%97%D0%9E%D0%9E%D0%9C%D0%9E%D0%A0%D0%A4%D0%9D%D0%98%D0%99%20%D0%9A%D0%9E%D0%94%20%D0%A4%D0%A0%D0%90%D0%97%D0%95%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%93%D0%86%D0%97%D0%9C%D0%86%D0%92.pdf> (02.11.2022)

59. Стаття "Національно-патріотичне виховання в умовах поліетнічного середовища". Електронний ресурс. – Режим доступу:

<https://vseosvita.ua/library/statta-nacionalno-patrioticne-vihovanna-v-umovah-polienticnogo-seredovisa-94807.html> (03.11.2022p)

60. Повість минулих літ. Електронний ресурс. – Режим доступу:

61. Як Флор і Лавр стали покровителями коней. Електронний ресурс. –

Режим доступу:

<https://www.rbc.ua/ukr/stylar/31-avgusta-strogie-zaprety-etot-osobennyu-1661909742.html>

Додаток 1.

Українська народна казка «Заморське яйце»

Одного разу, ще в давні часи, жив собі багатий — пристрасний коняр. Як тільки почув про гарного коня, зразу мчить туди, щоб придбати для своєї стайні. Єдина його мрія — мати таких коней, яких ще ні в кого нема. Тож і вештався цілими днями по ярмарках, аби не прогавити доброї нагоди.

От якось цей завзятий коняр приїхав до міста.

Помітив його бідний селянин, який приніс на продаж баклажани. Тоді ще такі овочі були рідкістю. І селянин вирішив покепкувати з багача. Зняв з голови крисаню і низько поклонився.

— Маю для вас, паночку, товар.

Багач зупинився і витріщив очі на рідкісні овочі.

— Чим це ти торгуєш?..

— Торкую я заморськими яйцями, з яких вилупляються лошата. Та такі красиві, яких ні в кого ще нема!

— Ти диви! — здивувався завзятий коняр.

Бачить селянин, що багач не вельми на розум багатий, та й каже;

— Слухайте сюди... Покладете оце яйце в решето, самі сядете на нього і будете сидіти, поки лоша не вилупиться.

— І довго треба на ньому сидіти?..

— Три тижні, не більше.

Почухався в лисину багач:

— А чи не може хтось із слуг на ньому сидіти?..

— Чому ні? Але в такому разі вилупиться лише нікчемна шкапа.

Зітхнув багатий і вибрав якнайбільший баклажан.

— Що просиш за це?

— Сто талярів, ні шеляга менше.

— То дорого! — скривився багач.

— Зате через рік ви будете мати такого коня, що й під цісаря не соромно!

— Гаразд, одне яйце беру, — заквапився коняр. — Якщо вилупиться з нього таке лоша, як кажеш, то я у тебе цілий віз оцих яєць куплю.

Повернувся багатий додому, звелів наймиці принести до його спальні решето й вистелити його гусячим пухом. Потім обережно поклав на м'яке дно заморське яйце і сів, як квочка на сідало.

— Тепер ще обклади мене зі всіх боків подушками і перинами, бо мені тут довгенько сидіти, — сказав багач оторопілій наймиці. — Будеш приносити мені їсти й пити. І нікого не впускай! Говори всім, що я занедужав.

Сидить багач на решеті тиждень, сидить другий та все прислухається, чи не чути іржання лошати... Минув і третій тиждень — не подає голосу лоша!

«Не обдурив мене той хлоп? — стривожився багач. — Почекаю день-два...»

Але й за три дні не висидів лошати.

Розсердився багач, захопив овоч, вибіг на город і з усієї сили вдарив ним об землю. А під головкою капусти саме сидів заєць. Сполоханий, він метнувся вбік і щодуху дременув у поле!

А багач подумав, що то і є лоша, та й стрімголов кинувся за ним. Але куцохвостий уже зник з очей.

Багач схопився за голову:

— Такого коника я втратив!

Потім довго никав по всіх ярмарках, сподіваючись зустріти селянина з дивовижними заморськими яйцями. Та марно! Хитрий селянин, видно, намагався не потрапляти вже йому на очі...

Додаток 2.

Українська народна казка «Про жар-птицю та вовка»

Було у одного царя три сини — два розумних, а третій дурень. От прийшли вони до батька до свого та й просять, щоб він відпустив їх поїздити по світу, подивитися на інші царства. Батько вислухав їх і каже:

— Вибирайте собі коней з табунів яких завгодно і їдьте куди хочете.

От пригнали ті табуни; почали вони вибирати.

Обидва старші вибрали коней щонайкращих, а менший, дурень, узяв найпоганшого коня. Зібравшись, виїхали вони усі троє однією дорогою. їдуть та їдуть. Коли дивляться — стоять три стовпи і від кожного стовпа йде дорога: одна прямо, друга наліво, а третя направо. На тих стовпах було щось написано; вони і підїхали прочитати. На однім стовпі значилось: «Хто поїде дорогою цією, той сам буде ситий, а кінь його голодний»; на другім: «Хто поїде цією дорогою, той сам буде голодний, а кінь ситий»; на третім: «Хто поїде цією дорогою, у того вовк коня зїсть». Поїхали вони: старший по тій дорозі, що сам буде ситий, а кінь голодний; середульший по тій, що сам буде голодний, а кінь його ситий, а менший, дурень,— по тій, що вовк коня зїсть.

Тільки що менший трохи проїхав, іде вовк назустріч йому і каже:

— Злазь з коня, я його зїм!

Нічого робити — узяв дурень сідло на плечі та й пішов собі дорогою, а коня покинув. Коли це доганяє його знову той же самий вовк:

— Сідай,— каже,— на мене і кажи, куди тебе везти?

А дурень йому відповідає:

— Вези куди сам знаєш!

Привіз його вовк у великий ліс, а посеред того лісу стояла хата велика; біля тієї хати стоїть стовп, на стовпі висить клітка, а у тій клітці сидить птиця така, аж сяє. От дурень як уздрів її та й каже вовкові:

— Як би мені украсти цю птицю?

— Іди,— каже йому вовк,— та полізь по стовпу, та не берись за вірвовочку, а прямо бери клітку.

Пішов дурень, зліз на стовп та замість клітки і зачепив рукою вірвовку — коли це дзвоник: дзень-дзень-дзень! Вибігають сторожі, що стерегли птицю, та до нього:

— Чого тобі треба?

— Хотів,— каже він їм,— птицю вкрасти.

А сторожі й кажуть:

— Це не проста птиця, а жар-птиця. Коли хочеш, щоб ми тобі її дали, приведи нам коня до половини золотого, до половини срібного.

Пішов від них дурень, а вовк і питає його:

— Де ж птиця, що ти хотів украсти?

— Нема! — каже дурень.

Розказав йому все, як було, і що треба привести коня до половини золотого, до половини срібного.

— Сідай же,— каже вовк,— швидше та поїдемо.

Сів дурень на вовка — і поїхали. Їхали, їхали, от вовк і привіз його знов-таки у ліс, а в тім лісі стоять усе кам'яні конюшні, а в конюшнях іржуть коні. Вовк і каже дурневі:

— Іди ж в оцю конюшню та бери першого коня, та не за уздечку, а за гриву.

Пішов дурень у конюшню та й забув знову, що йому наказував вовк, бере коня за уздечку, а удила тільки брязь-брязь... Тут зараз і вискакують сторожі та до нього:

— Чого тобі треба?

— Хотів украсти коня.

— Е, привези нам панну, що живе за сім верст відсіль у дубовім гаю, тоді візьмеш коня.

З тим і пішов дурень від них. Прийшов до вовка, а він його і питає:

— Де ж кінь?

— Нема! — та й розказав йому, як було і чого вимагали від нього сторожі.

— Сідай же швидше та поїдемо,— каже вовк.

От поїхали. Вовк і привіз його знов у гай дубовий. Коли дивляться — аж по горі ходить панна з дівчиною, своєю слугою.

— Іди ж,— каже йому вовк,— до тієї панни та скажи їй, що тобі дуже хочеться пити: нехай вона пошле ту дівчину по воду, а ти бери її скоріш на оберемок та й неси до мене.

Пішов дурень до панни та й просить її:

— Пошліть, панно, по воду: дуже пити хочеться.

Вона, почувши це, стала просить його зайти у хату; він відмовляється, що йому не можна зайти.

— Візьміть та пошліть дівку по воду.

Та й послала, а дурень тоді як ухопить її на оберемок та мерщій до вовка, сів на нього і полетів, як птиця. Прибігли до того місця, де він крав коня до половини золотого, до половини срібного, вовк став та й каже йому:

— Я ж перекинув панною, а ти мене відведи і віддай сторожам, та як візьмеш у них коня наполовину золотого, наполовину срібного, то сідай на нього та й їдь швидше по цій дорозі, що до жар-птиці; я дожену тебе.

Так і зробили. Вовк перекинувсь панною; дурень узяв його, підвів до сторожі та й проміняв на коня до половини золотого, до половини срібного.

Потім посадив на коня панну, ту, що вкрав собі, сів і сам та й поїхав тим шляхом, що йде до жар-птиці. А сторожі узяли ту панну, що він залишив їм, принесли їй яблук, ягід і усього-усього та й давай годувати. От наївсь наш вовк гарно та й каже:

— Випустіть мене трохи погуляти.

Вони й випустили його, та тільки що випустили — він зараз і перекинувся вовком, вони не уздріли й як, та й побіг собі скільки видно, тільки курява знялась. Біг-біг він, а далі й наздоганяє дурня аж там уже, де була жар-птиця, та й знову каже йому:

— Я ж знову перекинусь конем, а ти відведи мене і віддай сторожам, та як візьмеш жар-птицю, то сідай на коня та й їдь аж до тієї дороги, де ти розпрощався з братами, там і підождеш мене. Та тільки не спи, а то брати уб'ють тебе.

Дурень так і зробив, як казав вовк: виміняв жар-птицю, сів на коня, взяв панну та мерщій і дременув. От приїздить на те місце, де три дороги сходяться в одну, та й сів відпочити, а коня пустив пастись. Жар-птиця сидить у клітці та й співає, а панна й просить його:

— Не засни ж, будь ласка, а то брати уб'ють тебе і мене.

Коли дивиться вона: їдуть два парубки, вона зараз до дурня — аж він уже спить. Давай вона його будити: будила-будила — ніяк не розбудить. От під'їхали туди ж і ті парубки.

— Дивись-но, — каже один, — це ж наш брат-дурень. Давай уб'ємо його, а коня, жар-птицю і красну дівицю візьмемо собі!

Так і зробили, як сказали: убили брата і покинули там, а коня, жар-птицю і красну дівицю узяли та й поїхали. Незабаром прибігає й вовк. Дивиться, аж дурня вже клює сорока, а гадюка ссе з нього кров. От він зараз гадюку убив, а до сороки й каже:

— Як ти мені не принесеш води цілющої й живущої, то й тебе уб'ю.

— В чому ж я тобі принесу? — питає сорока.

Він узяв зробив з листя дві коробочки, одну прив'язав сороці до однієї ноги, другу до другої, та й пустив її. На другий день прилітає вона до нього в полудень і приносить воду. Тоді він узяв, полив дурня цілющою водою, зцілив його, а далі — живущою — оживив.

— Та й довго ж як я спав, — каже дурень.

— Якби не я, заснув би ти навіки,— обізвався вовк.— Сідай швидше та поїдемо, а то старший брат обвінчається з панною.

Сів дурень на вовка і поїхали.

Приїжджає додому, коли дивиться — стоїть перед ганком коляска, а в ній запряжений його кінь до половини золотий, до половини срібний. Як побачив його кінь, так і кинувсь до нього, поволік з собою і коляску ту, а як побачила його жар-птиця у вікно — так і пурхнула до нього: розбила й вікно, вилетіла та й сіла йому на плече. Коли це виходить і панна та з його братом, така заплакана,— їхати до вінця. Як угледіла ж вона дурня — зараз до нього так і кинулась.

— Ось хто мене вкрав,— каже,— за нього й вийду!

Дивиться на це диво батько і сам не знає, що воно робиться. Тут дурень і розказав йому все дочиста, як було діло. А батько йому й каже:

— Роби ж з братами що хочеш...

Тоді дурень поїхав до вінця, повінчався з панною, братів простив, а вовкові зжарив цілого барана. От вам казка, а мені бубликів в'язка.

Додаток 3.

Українська народна казка «Царева донька»

Був цар. Цар над царями. І наказав, хто має сина, то най посилає до нього служити, а хто не має — то най іде сам.

Але один цар не мав синів, лише три доньки, і каже до них

— Ну, я мушу іти на службу. А найстарша обзивається.

— А ви, тату, не йдіть, я за вас піду.

Обстригла собі волосся, зібралася за жовніра, сідає вона на коня і їде. А дорога все йшла через ліс. Батько одягнув ведмежу шкуру, перейшов її, а вона налякалася і вернула назад. А тато дома питає.

— Ну, а що ж то є, ти вже відслужила?

— Та ні,— каже,— перейшов ня у лісі звір, а я дуже налякалася і вернула-м.

Їде середуша. А цар знову пребрався у ведмежу шкуру і йде у ліс. І ця налякалася і також вернулася. Тоді наймолодша стала і каже:

— Що, аби я не поїхала,— то не може бути.

Ну, зібралася вона, взяла шаблю, сіла на коня і їде. А батько у ведмежій шкурі виходить проти неї. Вона вихопила шаблю і замахнулася йому голову відрубати. А він скричав:

— Не рубай, бо то я є твій тато.

— Ну добре, що ти обізвався, бо інакше була би голова злетіла долів з плеч.

Їде вона далі, аж на те місце, де мали зібратися всі царські сини. Вже вони зібралися і заприсягалися, що один за всіх, а всі за одного, і їдуть далі. Коли чують, щось у лісі пищить.

Коли вона, а її вибрали комендантом, стала та й каже до всіх:

— Ходімо презнати, що то таке.

Пішла вона подивитися. Бачить — гад прожер оленя і не може через роги пролізти і пищить. Тоді той каже:

— Королевичу, розітни гадові пащу. Я на своїх рогах буду тебе носити, куди лише сам захочеш.

Подумала вона собі, розтяла оленеві роги і стоїть. Тоді гад каже:

— Іди до мого батька і про все це скажеш. Він тобі дасть срібного коня. А як не схоче, то вдариш себе оцими трьома прутиками-однолітками.

Їдуть вони, ідуть і приходять під високу скелю. Виповз відти найстарший гад і питає.

— Що ти хоч? У нас є золото, срібло, діаманти. Що тобі за тото дати?

— Я би хотів срібного коня.

Приходять вони під другу скелю, і старий гад як ударив хвостом, то по коліна листя напало з дерев. Як ударив другий раз — аж земля затряслася. Коли він дивиться — іде кінь. Приходить той кінь до нього, поклонився і питає.

— Ну, як хочеш їхати, по землі чи понад лісом?

— Понад лісом.

— Ну, добре.

Їдуть вони, здається їй, що внизу видно, як місяць сходить.

Сідає той кінь на землю, дивиться, а то з морського голуба перо. Узяли вони те перо і їдуть далі.

Приїжджають до того головного царя, а ті всі хлопці вже при службі. Ну, примістили і її. А вона тим пером робить такі великі рахунки, що ті дванадцять синів разом.

Але ті підгледіли те перо і пішли до царя замельдувати. Цар закликає до себе і питає.

— Ти маєш отаке і таке перо?

— Маю.

— Ну, то як не принесеш мені такого голуба, то тобі голова з плеч.

Приходить вона до коня і скаржиться, що біда. Але кінь каже.

— Сідай на мене і поїдемо.

Сідає вона і їде. Приїжджають у степ, до криниці, а там голуб прийшов купатися. Тоді кінь радить.

— Знаєш ти що, я перемінюсь в голуба, а як він прилетить, ми зачнемо жартися, я йому пуцу з-під ока кров, а ти його скоро хапай і поїдемо.

Коли знявся шум — летить голуб. Кінь скоро перемінився в голуба і до того — скіць. Зачали ся їсти, аж пір'я летить, аж із того тече кров.

Вона зловила того голуба за крила, сіла швидко на коня і летить. Прилітають вони, дають цареві голуба, а він узяв його та й каже.

— Добре, голуба ти приніс. Але як ти не привезеш [паню] від того волосся, що в тебе, то знай, мій меч, а твоя шия!

Приходить вона до коня і знову плаче. А кінь радить.

— Іди знов до царя і проси грошей. Як не буде рахувати, то, може, щось з того буде. А як буде рахувати, то нічого з того не буде.

Приходить вона до царя і говорить.

— Царю, мені треба грошей.

— Та йди до каси і бери собі, стільки тобі треба,— каже цар.

Пішла вона до каси, набрала і йде назад до коня. А кінь питає.

— Рахував цар гроші?

— Та ніби не рахував. Тоді кінь каже.

— Їдемо до міста, і ти накупуй різних жіночих речей, кафтаників, черевичків, спідничок, купи паперу, аби мож зробити буду і ще чотири штангли.

Пішли до міста, всього накупили і ідуть далі назад до царя. Приїжджають до царя, а кінь каже.

— А тепер розкладай усі речі, роби будку і будеш торгувати. Тут має прийти морська царівна на прогулку, вона, як уздрить все це, то схоче щось собі вибрати. А я в той час її схоплю, і повеземо до царя.

Так вони зробили, привезли ту морську панну цареві, а самі пішли. Вона тоді каже:

— Добре, що ти маєш таких знахарів мудрих, що мене вкрали. Але знай: як мені сюда не приставиш мій маєток, то того голова злетить з плеч.

Прикликає цар ту і говорить, аби той весь маєток приспособити. Знов іде вона до коня і плаче. А кінь сміється і говорить.

— Ти скажи цареві, аби збудував до того царя залізну дорогу і привіз над море три вагони смоли, три вагони клоччя і три вагони дров. А там аби таку яму викопав, щоби туди влізлося того все.

Йде вона до царя і про все говорить. А цар що — наказав, і раз-два зробилося. Тоді кінь говорить:

— А тепер намасти мене смолою і раз обвий клоччям, і так, поки всю смолу і все клоччя на мене не вив'єси.

Зробився кінь, як гора. Пішов до моря, як заіржав, а звідти зірвався жеребець, що за п'ять хвилин облетів цілу землю. І до коня цього, і давай того гризти. Наївся він того клоччя, що аж не міг йти. Тоді цей зловив його, посадив; на себе і поїхав до царя. А за цим конем прийшли ящірки, гадюки, хробаки і всяка всячина. Тоді та царівна морська наварила якогось пійла, викупалася і стала ще краща, ще молодша. А ця донька царева підмовила, аби і той цар викупався та й аби відмолод. Ну, зварили вони свіжого пійла, а то було дуже гаряче, а цар як скочив у казан та й розплився, лише кістки лишилися.

Додаток 4.

Українська народна казка «Дерево до неба»

Десь за горами, за лісами, не знати в якій державі жив раз один цар. Старий уже був. Держава велика, а наслідника нема. Тільки одна донька.

Підросла дівка, вже на одданні, і цар почав думати, як би дочку видати заміж, зняти клопіт із старечих плечей: керувати на старість державою — то не легка справа!

Дав по всіх сусідніх краях знати, аби приїздили до нього сватачі. Який хлопець полюбитися доньці, той візьме її за жінку. Як це оголосили, з усіх сторін світу почали сходитися герцоги, барони та і прості хлопці, хто дуже красивий був.

Кожний хотів статися царем і взяти собі красуню за жінку.

Айбо дівка подивилася на одного, на другого, на третього. Не сподобалися їй. І сказала батькові, що немає дяки віддаватися.

Цар розсердився:

— Донько, подумай добре! Я вже старий. Час мені на відпочинок.

Але дівка мудрує.

Був у царя чудовий сад навколо палацу, такий прекрасний, що подібного на цілому світі не було. Які лише на світі ростуть — у теплих, гарячих краях — квіти і дерева, такі там були. А серед того саду росло дерево вже таке високе, що верху його ніхто не міг бачити. Цим деревом-чудом дуже пишався цар.

Одного разу, коли доньці уже надокучило слухати докори за одруження, вона вийшла в сад. Сонечко гріло. День був ясний, теплий.

Ходить дівчина межи квітами й бесідує з ними:

— Не бійтеся, квітоньки, не лишу я вас, хоч як нянько буде намагатися видати мене за якогось далекого принца.

Та одного ясного дня зібралася хмара, загриміло, заблискало й затемнілося... Випав страшний град. Тривало це недовго. Знову небо прояснилося і почало сонечко світити.

Але сад був чорний од спустошення: всі квіти поламани, листя з дерев збите... І все геть посохло, як би гарячою водою було спарене.

Вийшов цар з палацу і не впізнав саду. Постарів, але такого ніколи не бачив, ніде ні квітки, ні листка. Аж плакати хочеться. Кличе доньку. А вона не озивається. Шукав, шукав — не знайшов. Кличе слуг. Ті бігають, питають... Нема!

Злякався цар. Послав вісті, куди лише міг. Потім надіслав своїх гінців у чужі держави й пообіцяв тому, хто знайде доньку, ціле своє царство.

Тисячі людей шукали царівну, але та пропала, наче земля її проковтнула.

Дуже журиться цар. Одна в нього була дочка і зникла. Ніщо йому не миле. З великого жалю захворів.

Ходять до нього лікарі, та задар: хирів і хирів.

Раз задрімав цар у саду, й приснилося йому, що того дня, коли страшна буря пройшла серед дня, у хмарі був семиголовий змій. Він ухопив його доньку й

поніс на верх високого дерева. А на тому дереві стоїть зміїв палац, у ньому полонянка...

Пробудився цар і думає собі:

«Сон сном, але може бути й правда. Бо того дня справді моя донька пропала. Ану, спробуймо!»

І дав знати по усіх державах, що якби знайшовся такий витязь, котрий вилізе на височезне, аж до неба, дерево й визволить його доньку, то віддасть її за нього заміж і всі володіння передасть йому.

Ой, як почули це молоді люди, почали сходитися із цілого світу до царського двору: герцоги, барони, графи, навіть гарно вбрані циганські легені... Котрий себе хоч трохи вважав лазієм, кожний голосився у царя, бо кожний мав охоту стати його наслідником. Лізли — одні вгору, інші вниз. Деякі піднялися так високо, що ледве їх уже було видно, але далі не могли і злазили.

Так тривало день, другий, третій... Далі — тиждень, два... Успіху ніякого!

Та був у царя один свинарчук — колись давно королі й царі мали стада всякої худоби. Дивився, дивився, як пани намагаються вилізти на дерево, й думає собі:

«Гей, коби цар дозволив мені, приніс би я од змія його дівку!»

Й не перестав думати про це, коли доглядав стадо. Навіть якось проговорив уголос:

— Гей, коби цар дозволив мені!

А стара свиня-льоха почула ці слова, підійшла до нього, почухалася й каже:

— Газдо, спіши до царя й проси дозволу лізти. Ти вилізеш на високе дерево і визволиш дівку. Я тебе добре знаю. Сю пораду даю через те, що ти нас чествував. Най цар заріже старого безрогого буйвола, най з нього злуплять шкіру, а з тої шкіри най накаже пошити для тебе три кожухи.

Іван послухав стару льоху й пішов до царя. Той сидів зажурений в саду, дарма його смішив придворний блазень.

— Чого, Іване, ти прийшов?

— Пресвітлий царю! Бачу, тут багато лазунів. Дозвольте й мені лізти. Обіцяю, що приведу вам принцезну-доньку.

Засміявся цар, хоч невесело в нього на душі:

— Тобі, Іване, на дерево лізти? Ліпше приголосися цьому дурневі за помічника. Дурна твоя бесіда!

Розсердився хлопець:

— Пресвітлий царю, дозвольте мені лізти! Тоді цар питає свого блазня:

— Но, що ти скажеш на Йванову бесіду?

— Дайте мені Івана помічником, бо він ще дурніший, аніж я. Гірше розсердився легінь.

— Пресвітлий царю,— каже грізним голосом,— не слухайте дурного, бо з дурної дірки дурний вітер віє. Накажіть зарізати безрогого буйвола та із його шкіри пошити три кожухи. Й дозвольте мені лізти. Якщо вернуся без принцезни, робіть з моєю головою, що захочете.

Дивиться цар на хлопця і думає: «Тут уже не фігля»,— і говорить.

— Добрі є. Буде, як ти хочеш. Заб'ємо буйвола. Але пам'ятай, що без моєї доньки щоб ти не вернувся! Як не приведеш її, упади із дерева і ліпше зломи собі голову. Бо коли сам не зломиш, то кат тобі її відрубає.

Вернувся Іван до своїх свиней. А цар дав наказ зарізати буйвола й пошити з його шкіри хлопцеві кожухи. Як було готово, покликав Івана:

— Зробили по-твоєму. Візьми кожухи й можеш лізти. Або царство, або смерть!..

Іванові більше не треба казати. Одягнув один кожух, а інші два прив'язав на плечі. Узяв сокиру і пішов під дерево. Людей — страх! Усі чекають...

Іван оглянув дерево і затяв сокиру. Став на сокиру, потім вийняв і затяв над головою: так піднімався все вище і вище. Скоро зник з очей.

Цілий день ліз, а понад вечір вже кожуха на грудях порвав. А лізти ще високо. Одяг на себе другий кожух — знову лізе, лізе... Та через день подерся і той.

— Но, кожухе,— каже третьому, коли на себе одягнув,— хоч доти держи, доки я до першої гілляки долізу.

І доліз до гілки, котра рівно вбік росла.

Хлопець сів на гілку і говорить сам собі: «Іване, вернися!» А другим голосом: «Іване, не вертайся, лізь сміливо далі!»

І доти доліз, що подерся і третій кожух: груди — у крові...

Не зважав на це Іван. Добрався вже до першого листя, зажмурих очі й каже:

— Но, світе, здоров був! Або виграю, або програю!

І з зажмуреними очима скочив на перший лист. Лиш простерся...

Розплющує очі, а тут такий світ, як і долі, звідки він прийшов: трава росте, поля, ліси, гори...

Йде, йде. Блудить. Нараз бачить: на горі палац обертається на качачій нозі.

Вдарив Іван сокирою в цю ногу, й палац зупинився. Навколо двері й брами нараз повідчинялися, і хлопець — шмиг! — у царський двір. В ту ж мить усі двері зачинилися, і палац знову крутиться.

Іде Іван, розглядається, а ніде нікого. Коли зайшов у палац, біжить до нього дівчина. Дивиться, а то царська дочка! Вона до нього:

— Ой Іванку, як ти сюди потрапив?

— Не питай нічого, збирайся до нянька, бо той вмирає за тобою.

Вона як це почула, то аж зблідла:

— Іване, не кажи такого, бо коли тебе почує змії, мій чоловік,— зразу кінець буде і мені, й тобі!..

Не встигла договорити, а змії уже тут: сім голів, і з кожної гортанки палахкотить полум'я, на сім метрів усе палить. Злякався Іван.

— Що се за творіння? — питає змії.— Відразу йому кінець. Дівчина осмілилася і заговорила:

— Се ж мій вірний слуга! Не може без мене і прийшов сюди, аби й тут мені служити!

Змії притих, та хмураво ще поглядає на Івана.

— Добре, не вб'ю тебе. Але задар хліба не будеш їсти. Йди за мною. Дам тобі роботу.

Йде Іван за змієм. У кінці двору хлів. Змії відімкнув двері, а там на помості лежить кінь, бідний-пребідний: мухи бринять над ним, шкіра облізла. Не може встати, лише крекче.

— Видиш цього коня? Будеш його доглядати, годувати і поїти. Давай йому доста всього, але того не дай, що буде просити.

— Та як то все давати, а що просить — не дати?

— Я тобі сказав, а ти виконуй! І йде геть. Потім вернувся:

— Іване, міркуй! Якщо спробуєш мене обдурити, твоє життя кінчиться...

Почав Іван носити коневі їсти: доброго сіна, конюшини, вівса, ячменю. А кінь і в рот не бере. Лежить і голову не підводить. Іван пошкодував його, гладить і приговорює:

— Їж, конику, їж... Може, поздоровшаєш. Я тебе по-людському буду обслуговувати.

Кінь слухає, слухає і людським голосом озвався:

— Виджу, хлопче, ти доброго серця. Ай-бо задар силуєш мене їсти сіно та овес. Се не моя їжа.

— А чим же тебе годувати?

— Я їм гарячу грань, а п'ю полум'я. Давай мені грань і напувай полум'ям, тоді буду здоровий.

— Але шаркань наказав того не давати, що будеш просити!

— Як ти слухатимеш змія, то не визволиш принцезну, бо я знаю, що ти би хотів її урятувати. А тут нема нікого, хто може змія знищити, лиш я. Через це він мене отак мучить, аби я загинув.

— Проси, конику, що хочеш! Все дам, аби визволив принцезну!

— Я від тебе багато не прошу. Лиш у неділю, коли шаркань полетить за гори, спали козел дрова, а я грань поїм. І буде все гаразд. Та будемо діяти таємно.

Так і сталося. Коли була неділя, змії розпростав крила й полетів. Іванові тільки того й треба. Запалив дрова. Ще вони не догоріли, набрав лопату жару і поніс коневі. Кінь одним духом проковтнув і вже годе́н був підвести голову. Поніс Іван другу й третю лопату жару. Як це кінь з'їв, уже й на ноги встав.

Тоді Іван зняв з нього ланцюги. Кінь вибіг на двір, поковтав усе полум'я й поїв усю грань.

Іван приглядається: коник не простий! Шерсть золота, замість чотирьох у нього п'ять ніг, крила зверх лопаток стирчать.

— Но, Йване, виконав ти все, що я тобі казав. Починаймо діяти, доки шарканя не є. Йди у пивницю: там є сідло, шабля і вуздечка. Принеси на мене. Поспішай!

Пішов Іван. Шукає, шукає — бачить змієві бочки із вином. Намацав у потемку сідло, шаблю, вуздечку. Взяв і несе. Якраз вийшов з пивниці, а змії на дверях!..

— Що ти наробив, хлопче? Ти мене обдурив. Тепер пропадеш! Вихопив із рук Івана шаблю й хоче йому відрубати голову.

Той просить:

— Відпусти мене, ніколи більше тебе не обдурю...

— Не відпущу, мусиш тут загинути. Ай-бо наперед вип'ємо вина за твої гріхи.

Завів Івана знову до пивниці, розбив бочку, наляв собі й хлопцеві по одному відрові. Змії п'є, а Іван просить:

— Відпусти мене.

— Не відпущу. Тепер вип'ємо за мої гріхи.— І знову наляв собі відро вина. Далі — друге, третє, четверте... Сім відер вина випив! Сп'янів і розум стратив. Танцює, співає, ходить узад-уперед, крутиться. А тоді впав і заснув як мертвий.

Іван зрадів: узяв тихенько шаблю й хоче рубати змія. Але думає собі: «Одну голову відітну, а шість ще зостанеться. Змій прокинеться одразу і знищить мене!»

Вхопив сідло й вуздечку і побіг до татоша. Розповів, що сталося в пивниці.

— Дуже добре ти зробив, що не чіпав шарканя. Ти би його не вбив. Давай сюди сідло!

Кінь фукнув, і з сідла вся іржа пропала, а появилось дорогоцінне каміння.

— Сідлай мене й тікаймо! Осідлав Іван татоша.

— Но, куди йдемо?

— Не питай. Чимскоріше маємо вибратися звідси! Піднявся кінь. Летів, летів, і зрештою, у темному лісі спустився на землю.

— Но, Іване, тут, у цьому лісі, є дикий кабан. Уважай, бо дикуна мусимо забити. В його голові — живий заєць, і того треба вбити, а у зайця в голові діамантова шкатулка, і в тій шкатулці сім жуків. У тих жуках і є сила шарканя. Якщо їх вб'ємо, він утратить міць. Дивись, біжить на нас дикун...

Глянув Іван: дикун величезний, а ікли, як шаблі. Роззявив пащу й женеться на них... Кінь підхопився у повітря, й, коли п'ятою ногою вдарив кабана в голову, той лише простягся.

Іван шаблею розколов йому голову, а звідти нараз вихопився заєць. Іван на коня. Кінь наздогнав зайця й ногою вбив його.

Тоді Іван спокійно зліз із свого татоша, розтяв зайцеві голову й вийняв діамантову шкатулку. А в шкатулці жуки дзижчали, як мотор.

Іван розглянувся й побачив плескуватий камінь. Поклав шкатулку на той камінь, а другою брилою так гепнув, що із жуків і сліду не стало!

— Но, можемо спокійно вертатися,— каже йому кінь. Іван сів на коня й прилетів у палац.

Дивиться — серед двору змії ледве повзе, на ноги звестися не може. Коли Іван приступив до нього, той жалісно сказав:

— Гей, Іване, знищив ти мене, відібрав мою силу.

— Не лише силу, а й життя твоє візьму, й царівну заберу.

— Іване, все бери, що маю: золото, срібло, діаманти,— тільки життя мені лиши! Я ж тебе не вбив...

— Ні! Тут тобі смерть! — Ухопив шаблю й усі сім голів повідрубав. Змієва кров до колін на дворі текла...

Іван зайшов у палац і каже принцезні:

— Можемо збиратися додому. Вільна путь!

Дівчина не вірить. Глянула через вікно, а надворі повно крові.

— Йой, Іванку, понеси мене до мого нянька!

— Понесу!

Дівчина бере свої речі, а Йван вийшов надвір, проходжується й думає: «Сюди я виліз. А як звідси вибратись? Може, мені самому вдалося би злізти, а з дівчиною...»

Сказав про це принцезні. Тепер обоє журяться, ходячи по дворі.

— Ліпше було б зі змієм помиритися,— каже дівчина. Ходять смутні. Нараз перед ними — дурк! — з'явився кінь.

— Чого журишся, мій газдо?

— Тяжке діло вибратися звідси...

— Не журися! Готові обоє?

— Готові...

— Тоді сідайте на мене! Сіли на коня. Татош каже:

— Зажмуріться!

Зажмурили очі й лише чують, як гучить повітря. Летять кудись зі страшною швидкістю.

Через кілька хвилин кінь дубнув ногами, гейби на тверде скочив.

— Розплющіть очі й розгляньтесь...

Відкрили очі, бачать — вони у нянька серед двору! А тут багато людей. Всі засмучені.

— Що сталося?

— Цар на смерті!

Принцезна й Іван швидко побігли до палати. Цар лежить — одна нога в могилі...

А коли донька проговорила, старий, почувши її голос, нараз розплющив очі. Відразу схопився зі смертної постелі. Здоров'я повернулося, почав говорити. Коби була музика, то і танцював би! Аж помолодшав.

— Як ти тут опинилася?

Тоді дівчина розповіла нянькові про все, що трапилося. Цар вислухав і каже:

— Іванку, був час, що я тебе хотів призначити помічником дурня. Ай-бо межі нами була й така угода: як приведеш мою дочку, будеш моїм зятем. Даю за тебе єдину доньку і призначаю своїм наслідником.

Загнав за гудаками. З'явилися цигани, й почалася велика гостина.

Два тижні справляли молодим весілля. Цар прикликав не лише царедворців, але й весь народ. І криві, і сліпі гуляли, танцювали.

Іван перебрав царство і ще й тепер царює, як не вмер...

Додаток 5.

Українська народна казка «Мудрий Іванко»

Раз був, де не був, у тій землі, де уже край світу, один чоловік: бідненький, худобненький, як церковна миша. А мав трьох синів. Поставні, вродливі, міцні, як дуби, хлопці. А надто Іванко — такий красний і гречний, що з нього лиш радіти, якби був достаток. Але тут злидні, а де злидні, там і краса не тішить.

Так чоловік та його сини жили з дня на день, із року на рік і все чекали, що невдовзі обернеться світ і щастя загляне й до їхньої хижки. Айбо світ не хоче обернутися, а щастя обходить хижу бідняка.

Одного ранку повставали, і хочеться їсти. А в хаті ні крихти. Тоді чоловікові спало на думку обдурити хлопців. Каже старшому:

— А що, сину, снилося тобі?

— Ой няньку, мені снилося, що я був у самого царя на гостині. Їв там всілякі добрі страви: поливку, м'ясо, калачі,— пив добрі напої: паленку, вино, мед,— і порахувати не можна все те... Так я там погостився, що мало мені черево не трісло...

— Гарзд. Ти був на добрій гостині, тепер тобі не треба і снідати...

Хлопець тільки ковтнув собі слину.

— Но, а тобі, сину,— питає батько середущого,— що наснилося?

— Гей, няньку, мені снилося, що я був у царя, та не лише наївся й напився, а й після гостини цар ще прибрав мене у панське плаття, дав чоботи з острогами, шаблю на бік прив'язав. Шкода, що се лиш сон...

— Ні, не шкода, синку! Будь задоволений і тим, що тобі приснилося... А тобі, Іванку, чи снилося щось? — питає наймолодшого.

— І мені, няньку, наснилося добре, але я нікому не розповім, що.

— Своєму вітцеві не розповіси?

— Нікому!

— Я тебе примушу!

— Не примусите!

— Гей ти, шибенику! — скочив чоловік, як пожалений.— Я тебе навчу, як з вітцем говорити!

Вхопив ломаку і почав лупити по голові, по ногах, по хребту... Б'є і все запитує:

— Чи розповіси, що тобі приснилося?

— Не розповім!

— Ні? То на тобі! — й далі молотить палицею сина.

Іванко терпів, доки міг, а як припекло, вискочив у двері та на вулицю! Батько за ним з ломакою в руках. Так досягає сина, що аж шкіра на хлопцеві тріщить.

Коли несподівано котиться карета: парадна, сріблом-золотом блищить. Спереду запряжені аж шість пар коней. Коні як соколи летять!

— Гов, гов! — Коні стали.

Віконечко брички відчинилося, й висунулась голова у царській короні. Цар дивиться й звідусь:

— Егей, чоловіче, за що лупцюєш хлопця?

— Се мій син, пресвітлий царю, і я маю право карати його. І ви свого, напевне, караєте.

— Гм... То не так, бо сина у мене не є. Маю лиш доньку. Але скажи, за яку провину так дуже б'єш хлопця?

— А отак, пресвітлий царю. Старші два хлопці розповіли, що їм снилося, а цей шибеник, Іванко, нізащо не хоче...

Подумав цар і каже:

— Знаєш що, чоловіче? Дай ти свого Іванка мені. У мене йому не буде біди. Думаю, мені він розповість свій сон.

Чоловік знизав плечима:

— Най буде по-вашому! Беріть його, доста мені і двох дармоїдників.

Зрадів старий цар:

— Но, Іванку, лізь сюди, в карету... А ти, чоловіче, зоставайся здоровий! — і дав йому мішок срібла-золота.

Возій луснув батогом, і коні стали аж у царському дворі.

Слуги відчиняють дверцята карети, щоб зняти царя, а при цареві сидить хлопець. Не розуміють, що таке, чому поряд з царем розсівся простак.

А цар говорить:

— Хлопця поважайте, як мого сина...

Взяли слуги Іванка й одягли в царську одіж. Коли його повели на полуденок, то і сам цар аж рота роззявив — ледве його впізнав. Іванко тримався, як уроджений царевич.

Усі коло столу дивилися на хлопця, а царівна просто не зводила із нього очей.

Від того дня Іванко став у царя як свій. Що лиш захоче, все для нього є: і їсти, і пити, і царська одежа. Цар полюбив його, як рідного сина.

А царська дочка? Боже мій! Так залюбилася в Іванка, що і жити без нього не може! Приїздили сватачі з усіх країн та земель — королі, герцоги, барони. Але дівка й чути не хотіла за якогось нареченого.

Так ото тяглося з півроку. Іванко жив при царському дворі у великій честі.

Одного дня цар з хлопцем сиділи біля столу й говорили, як батько із сином. Говорили про державні справи. Цар дивиться на Іванка й не може натішитись: такий прекрасний парубчина, що пари йому не знайдеш у цілій державі,— рослий, сильний, розумний. Ніхто з ним не може рівнятися в бою, ніхто так міцно не держить, у руці шаблю, ніхто так влучно не вміє стріляти...

Цар милується витязем і думає — що з нього буде?

Задумався глибоко і згадав, як він зустрів хлопчину в одному селі, як батько бив його за те, що не хотів розповісти сон.

— Іванку! А тепер скажи, що снилося тобі тої ночі, коли нянько тебе так лупцював ломакою?

— Пресвітлий царю, на всі ваші біди я вам дам пораду, виконаю всі ваші накази, але той сон, котрий мені приснився у няньковій хижі, не можу розповісти.

Цар розсердився:

— Іванку! Мусиш розповісти!

— Не розповім...

Тоді цар схопився і вже аж затрусився:

— Я тобі страшну загибель вигадаю. Накажу замурувати у стіну живим!

— І тоді не скажу!

Цар закликав мурників і дав їм наказ замурувати хлопця.

Цариця й донька дуже налякалися, але не наважились просити за Іванка.

Мурники збудували в царському дворі вежу, кинули в неї хлопця, ще йому й руки зав'язали. А той отвір, через який кинули Іванка у вежу, теж замурували, щоб хлопець помер без їжі, без води і без повітря...

Але, коли мурували вежу, царівна крадькома зустрілася із головним майстром і пообіцяла йому багато золота, якщо зробить таємний хід у вежу. Майстер боявся царського гніву й довго відмовлявся, а потім дав згоду: зробив підземний хід, а нагорі вежі залишив малу дірку, щоб могло проходити повітря. За це дістав від царівни повну тайстру золота.

Минув місяць, минув рік, минули два роки...

А царська донька не хоче й не хоче віддаватися. Про замурованого хлопця у палаці помалу й забули. Але вона кожного дня приходила потай до Іванка, приносила йому їсти й пити.

Одного разу до царя прибіг вісник од песиголовця. Приніс страшну новину: вороги збираються напасти на цареву державу, знищити все — майно і людей. Лиш царську доньку залишать живою, і песиголовець візьме її за жінку.

Вісник подав палицю, пофарблену так, що один кінець був точно як другий. А цар мусить вгадати: котрий од коріння, котрий од верха дерева. Якщо не вгадає, одразу війна!

Ой, зажурилися і цар, і цариця, і їхня донька. Що тепер чинити? Песиголовці не кидають слів на вітер: нікого не помилують.

Скликав цар раду — що робити? Встрявати у війну з песиголовцями не можна, бо у них війська вдсятеро більше. Треба-бо інакше полагодити діло.

Почали мудру палицю у руках крутити. Оглядали до самого вечора. Та не знайшлося чоловіка, який би твердо сказав: цей кінець од коріння, а оцей од верха.

Рада розійшлася ні з чим. Журиться цар, плачуть цариця і царівна, трясеться весь народ, бо старі люди пам'ятають напад песиголовців.

Коли настала ніч, царівна взяла їжу й понесла таємним ходом Іванкові. Хлопець говорить з нею, а вона мовчить.

— Що сталося? Чому така смутна?

— А отак... Песиголовець іде на нас війною.— І все розповіла.— Я радше вмру, аніж буду жінкою кровожерливого дикуна!..

— Не треба вмирати,— сміється Іванко.— Лягай спокійно спати, а рано скажи нянькові, що тобі приснилося: палицю най покладуть у воду і подивляться: котрий кінець зануриться — отой від коріння, а другий від верха.

Так і було. Рано-вранці донька підійшла до зажуреного царя й каже:

— Няньку, мені дивний сон приснився: палицю, яку прислав песиголовець, треба кинути у воду, й котрий кінець зануриться — той буде від коріння.

— Чудний сон, донько! Але варто його перевірити.

Принесли корито із водою і поклали палицю. Справді, один кінець занурився, другий плаває.

І рада позначила: той кінець од коріння, а той — од верха.

Тоді палицю із знаком послали песиголовцеві.

Гей і розсердився дикун, що відгадали його таємницю! Тоді послав цареві такого листа:

«Мої слуги приведуть дев'ять коней, схожих, як близнята. Але один від одного старіший на рік. Мусиш угадати, котрий скільки років має, й

позначити цифрою — прив'язати на коня табличку. Як не вгадаєш, то іду на тебе війною!»

Привели до царя тих дев'ять коней. Біленькі, як сніжок, усі на зріст — сто сімдесят сантиметрів, а довгі на два метри. Хвости, ноги, гриви, голови — все однакове.

Як дізнатися, котрому скільки років?

Ще раз зійшлася рада. Цілий день і вечір думали-гадали, а нічого вдіяти не можуть.

Знову зажурився старий цар, знову в тривозі люди...

Царівна вночі зустрілася з Іванком і зі сльозами розповіла про нову біду.

— Ніякої біди ще не є! — говорить Іванко.— Най насиплють в окремі посудини різного вівса — однорічного, дворічного, трирічного і так аж до дев'ятирічного, тоді най посудини покладуть перед кіньми. Кожний кінь підійде до свого вівса: однорічний — до однорічного, дворічний — до дворічного і так усі інші.

На зорях дівчина побігла до царя — сміється, чомусь рада.

— Чому се ти така весела, коли всі засмучені?

— Няньку, мені знову приснився чудний сон! — І розповіла йому все, як казав Іванко.

Цар крутить головою:

— Хоч перший сон справді був правдивий, тепер мені не віриться, що і цей сон сповниться.

— Спробувати не пошкодить.

Зібралася рада. Цар дав наказ знайти від одно- до дев'ятирічного вівса.

Принесли, насипали з кожного в окрему посудину, поклали серед двору й привели коней.

Коні поскакали по дворі, а далі спокійно кожний пішов до свого вівса.

Тут наготові вже стояли конярі з табличками й поприв'язували їх коням на шиї: позначили, котрий з них котрого року.

Ще того ж дня цар послав коні песиголовцеві.

Гей, і розсердився дикун! Заскавучав, як скажений пес, схопив величезний лук, вибіг на вежу і пустив стрілу. Стріла, свистячи, злетіла й забилася у вежу царського палацу, аж мури потряслися. Усі перелякалися і вибігли надвір. Видять — у мур забита стріла, а на ній лист. Ледве витягли стрілу й понесли цареві. Той прочитав листа:

«Першу і другу таємницю ти таки вгадав, айбо вже не зробиш те, що я вимагаю: завтра в мене день народження, і я обідатиму в себе на веранді; цією стрілою мусиш вибити з моєї руки погар із вином. Як ні, піду на тебе війською».

Аж тепер зажурений наш цар!.. Де він знайде витязя, котрий міг би зробити се чудо: на сімдесят сім миль стрілити й потрапити в погар?! Таке може вчинити лиш сам песиголовець, що має силу аж за сто людей.

А царівна понесла на вечір Іванкові їсти й усе розповіла.

— Гм...— покрутив головою хлопець.— Тут справді біда. Тепер без мене уже не обійдеться. Біжи до нянька і скажи, що тобі приснилося, ніби се діло міг зробити хлопець, котрого замурували. Може, що він зостався живий...

Дівчина швидко до царя.

— Ну, донько, двічі ти нас витягла з біди. Айбо тепер і ти нічого не придумаєш.

— Не плачте, няньку! Мені снівся сон, що таке важке діло годен би зробити отой хлопець, що замурований у вежі.

— Значить, усе пропало,— схилив голову цар.— З Іванка вже, напевне, лиш порох зостався... Два роки, як похований у мурі.

— Няньку, спробувати можна. А може, і третій мій сон таки здійсниться?

— Най буде по-твоєму! — І дав наказ привести найліпших мурників; наказав так розбити вежу, щоб жодна порошина не впала на Іванка, якщо ще живий.

Помалу, обережно розмурували вежу. Дивляться, а хлопець сидить собі, здоровий і сильний, ніби ніколи і не був у страшній в'язниці.

Цар радіє... Обійняв Іванка, поцілував і просить, щоб не сердився на нього, виручив з біди.

— Тут ніколи журитися і плакати,— каже йому Іванко,— треба братися до діла.

Почали швидко готувати все, що було треба. Пошили на Іванка богатирський одяг, роздобули сильний лук, далекозор та десятилітрову пляшку доброго вина. Як наближався полудень, Іванко виліз аж на верх царського палацу, поклав коло себе важкий лук і стрілу, п'є вино й позирає в далекозор у бік песиголовців.

Нараз бачить: цар песиголовець і його гості сходять на веранду, сідають до столу, наливають погари. Іванко взяв у руки лука, налагодив стрілу і чекає. І тої хвилини, коли песиголовець поклонив гостям налитим погаром й хотів випити вино, вистрілив із лука. Стріла потрапила в погар.

Песиголовець і не сподівався, що у царя є такий витязь, і перелякався. Розгніваний, продиктував такого листа: «Знаю, що не ти мудрі діла зробив, не ти стрілою вибив мені з рук погар. У тебе є витязь. Хочу його видіти своїми очима. Цього тижня має бути в мене. Як ні, піду на твою державу страшною війною». У царя була велика гостина: їли, пили, гуляли, співали, веселилися. Цар радів, що буде мати доброго заступника, на котрого передасть державу, за котрого віддасть свою доньку, — витязя сильного, гордого, прекрасного. Але, коли прочитав листа песиголовця, нараз його лишила радість і веселість. Підпер голову й журився. Зажурилася й цариця, плаче за Іванком, як за рідним сином.

Айбо найбільше жаль розриває серце доньки. Вона аж умліває.

Засмутилися всі люди. Що тепер буде? Лютий ворог нападе і знищить країну.

Лиш Іванко один не зажурений — їсть, п'є й веселиться, ніби ніщо не сталося.

А другого дня відповів песиголовцеві: через тиждень чекай такого й такого легіня.

Передав вісникові листа, а сам пустився межі військо підбирати точно таких хлопців, як і сам. Вибрав одинадцять вояків таких, як близнята: всі схожі на нього.

Всіх одягли в однаковий одяг. Іванко взяв таке ж саме плаття і замішався межі хлопців. Сам цар не міг впізнати його серед інших витязів!

Іванко навчив своїх побратимів, що мають робити і що говорити, коли будуть у песиголовця.

Посідали хлопці на коней і — гайда!

Їхали три дні, а на четвертий здалека побачили палац.

Песиголовець на чолі цілої залізної дивізії вийшов сперед них і дуже здивувався, що з'явився не лиш один витязь, котрого він чекав, а дванадцять — і всі як близнята!

Нараз дав команду, аби його дивізія обступила хлопців, а сам з помічниками пару кроків зробив уперед і гукнув прибулим:

— Котрий з вас мудрий витязь?

— Я! — відповіли всі дванадцяттеро разом.

Здивувався цар песиголовців і знову крикнув:

— Котрий мудрий витязь? Най виступить наперед, подам йому руку!

А хлопці всі ступили наперед.

Дикун не знає, що чинити, як упізнати витязя. Каже:

— Запрошую всіх вас до свого палацу. Там переночуєте. А рано продовжимо нашу бесіду.

Дав команду військові, щоб марширувало назад у казарми, а сам з нашими хлопцями вернувся в палац.

Там виділив для них окрему кімнату. Сюди принесли їсти. А по вечері їм приготували парадні постелі, щоб почували себе, як удома.

Хлопці їли, пили і добре загуляли.

Коли веселилися, песиголовець радився зі своєю матір'ю-відьмою. Все розповів їй і просить поради. Вона відповіла:

— Не бійся, сину, діло впорядкую. Вранці будеш знати, котрий з них мудрий витязь.

І коли наші хлопці перед сном купалися, вона шмигнула в їх кімнату й сховалася під постіль.

Помилися хлопці і, сміючись, жартуючи, роздягаються та лягають спати. Говорять межи собою:

— Браття, паскудний сей песиголовець, але почаствував нас непогано! Калачі в нього предобрі!

— Чому би були не предобрі, якщо вони замішані на материнським молоці.

Відьма собі позначила, хто ці слова сказав.

— Браття, я ще не пив такого доброго вина!

— Де би не добре, коли в ньому людська кров замішана!

— Чудуюся,— говорить і третій,— що народ тут терпить такого скарідного царя. Не знайшлося би у них ліпшої людини?!

— Не чудуйся, сей песиголовець з чортового покоління, тому так безжалісно він мучить людей.

Так собі говорячи, витязі заснули. А відьма, котра все запам'ятала, вилізла з-під постелі, тихенько підійшла до сплячого Івана й ножичками прорізала йому волосся навхрест. Так його позначила й тихенько, крадучись, вийшла із кімнати. Все, що чула, розповіла синові.

Рано встають хлопці, миються, причісуються... Й Іванко помітив, що у нього волосся пострижене. Зразу здогадався, що це якась хитрість. Узяв ножички і вирізав такий самий хрест на голові всім товаришам.

Одяглися хлопці, взяли шаблі і вийшли надвір. А там уже чекав їх песиголовець з військом.

Поставали в ряд. А дикун знову звідає:

— Котрий з вас мудрий витязь?

— Я! — відповідають усі разом.

Тоді песиголовець сказав, щоб зняли шапки.

Хлопці познімали свої шоломи. Дивиться песиголовець — у кожного вистрижений хрест.

Страшенно розгнівався і закричав:

— Я виджу, що той із вас, котрий себе вважає наймудрішим, ховається за других, не сміє показатися мені на очі. Боягуз!

Іванко далі вже не міг мовчати. Виступив і сказав:

— Сам ти боягуз! Я — той, котрого ти шукаєш! Чого хочеш від мене?

— Як смієш казати, що я з чортового покоління?

— Про се твоя мати розповість тобі.

Прикликали матір, і вона розказала все песиголовцеві:

— Ти вже народився паскудний і злий. Надокучив мені був, і якимось я сказала: «Хоч би чорт прийшов, то віддала б тебе йому». І чорт справді з'явився, але не взяв тебе, лиш нагородив чортівською ласкою. Від того часу на всіх твоїх справах видко чортів знак, і ти сам став чортом.

Песиголовець мало не задушив матір. Обернувся до Іванка й крикнув:

— Я не потерплю, аби хтось на світі мудріший був од мене! Зараз тебе вб'ю!
— І вихопив шаблю.

Айбо й Іванко не дрімав. Витяг свою шаблю, і почали битися, аж земля тремтіла. Шаблі поламалися. Почали боротися. Та ні один, ні другий не могли перемогти. Але таки дикун наладився, закрутив Іванком і вдарив ним так, що до колін застряг хлопець у землю. Розсердився Іванко, вискочив із землі, вхопив песиголовця і вдарив ним так сильно, що увігнав у землю до пояса. А тоді — хап за голову! — і відкрутив її, як курчаті.

Іванко підняв голову песиголовця й кинув межі військо.

А солдати підняли шаблі й дружно закричали:

— Ура-а!

І тут же на місці вони оголосили, що признають своїм царем Іванка.

Витязь красно подякував, прийняв царську корону і каже:

— Відтепер оцей народ не буде вести війни з сусіднім народом. Складемо вічний мир!

Другого дня молодий цар проголосив: хто хоче йти в сусідню державу на свято миру, за того всі видатки заплатить казна.

Гей, і зібралось понад мільйон людей і рушили в путь.

Іванко на чолі війська з десяти дивізій також рушив у свою країну.

Дійшли до кордону і отаборилися, зробили гостину.

Коли старого царя сповістили, що на кордоні чуже військо, котре не можна й полічити, він дуже злякався. Думав, що песиголовець убив Іванка і напав на його державу.

Скликав раду, взяв дружину, доньку і з хлібом-сіллю пішов на кордон, щоб перепросити лютого напасника і піддатися його волі. «Не варто,— гадає,— проливати кров...»

Іванко, одягнений у залізну зброю, сидів на коні сперед свого війська й чекав старого царя. А той з хлібом-сіллю у руках підійшов до нього й упав навколішки. Цариця вмила ноги Іванкові й обтерла рушником. Цар передав хліб і сіль. А міністри почали просити, щоб не допустив кровопролиття і не нищив край. Іванко дивився, дивився, а далі зняв із себе залізний убір, відкрив своє лице і заговорив:

— Ми ж не прийшли до вас із війною, ми принесли вам вічний мир!

Гей, коли цар упізнав Іванка, й цариця, й царівна — не було кінця радості!

Не відкладали і гостину. А коли нагостилися доста, цар поклонив погар на Іванка і сказав:

— Ти хочеш мир межи двома народами, а я додаю до того: най тоді не буде і кордону — з'єднаємо обидві держави. А ти візьмеш мою доньку за жінку. Чи добре буде так?

— Гей, чи добре! Тут же посвадьбуємо!

Знайшлися на місці й гудаки-цигани. То було весілля! Цілий місяць люди веселилися. Привезли й Іванкового нянька та братів.

Іванко каже нянькові й старому цареві:

— Но, тепер я вже вам розповім, що мені приснилося.

— Не треба, не треба! — загойкали і батько, і цар.

— Ні, розповім! Мені снилося, ніби я буду такий великий чоловік, що ви переді мною навколішках будете милості просити, а цариця буде мої ноги мити й рушником втирати. І се сталося. Якби я тоді відкрив свою таємницю, ви б мене з гніву вбили.

Засміявся цар:

— Правду маєш, Іванку!

І з радості продовжили гостину ще на один місяць. А може, й тепер гостяться, тільки казку час уже кінчати.

Додаток 6.

Вірний пес

Ведного господаря був дуже вірний пес і добре пантрував господарство; через цілі ночі гавкав, і за то йому добре їсти давали. Єдного вечора, як прийшов до своєї буди та й ліг, чує — хтось іде дорогов. Він встав та й біжить до брами. Вибігає за браму, дивиться — а то вовк. А він каже: «А ти чого тут до села заблукав?» Вовк каже: «Я іду до твого господаря, бо його вівці були на пасовиську і запрошували мене до себе в гості. Я пішов додому, зібрався та й тепер іду». А пес до вовка каже: «Мені ся здає, що вони ся нині не лагодили, то ти зачекай тут, а я їм скажу, що ти йдеш, аби ся пририхтували добре».

І побіг пес до овець та й каже: «Знаєте ви о тім, що вовк іде до вас у гості?» А вівці кажуть, що не знають. А там був один великий, уже старий баран та й каже: «Най приведе до мене». Та й пес узяв і побіг і каже до вовка: «Ходи».

Приходять перед хлівець, а пес каже до вовка: «Гайд, лізь крізь віконце». Вовк зачав лізти до хліва і вже наполовині як у хліві, так і надворі. Та й тогди пес загарчав і злапав за хвіст, а баран розбігся від другої стіни та й бухнув своїм головам у вовкову голову. А вовк назад вилетів крізь віконце надвір і каже до пса: «Е, ти, неборе, мене притримав». А пес каже: «Та де?! Я тебе підсаджував!» Та й каже: «Ти не маєш кріпкості, аби-с через таку низьку стіну перескочив, але ж треба мене пересаджувати». Каже вовк псові: «Ти лізь уперед, а я буду за тобов». Та й пес як наставився, так перескочив крізь віконце та й став собі коло вікна. А відтак зачав вовк драпанитися по стіні, і наколи перекинув голову до хліва, пес злапав його за вухо та й тримає. Баран розбігся і зачав бити вовка, а вовк зарів та й пішов собі за браму. Відтак вибігає за ним пес та й каже: «Чому не йдеш, як тебе кликали?» А вовк каже: «А, та ти мудрий!.. Ти тримав мене, а вівці били». А пес каже: «Та де я тебе тримав?! Я тяг до середини». А вовк устав та й каже: «Чекай, ще я тебе десь злапаю!» Та й взяв та й пішов.

Відтак єдного разу виїхав господар в поле орати, та й пес за ним пішов. Але пес шукав за мишами та й забіг аж під ліс. Дивиться — вовк іде. А пес каже до него: «Ходи тепер до мене в гості, то я тебе ліпше прийму, як вівці». А вовк каже: «Е, то буде, як я ся забавив у овець! Ходи ти до мене». А пес каже: «То я мушу піти сказати господареві, що я йду на забаву, а не, то ти ходи зо мнов, там мій господар оре, та й я йому скажу, та й підем оба». А вовк каже: «Та я там не буду мати де ся сховати від господаря». А пес каже: «Ходи, там є господарів сардак, та й сховаєшся, а я піду йому сказати, що йду на забаву».

Вовк лізе під сардак, а пес каже: «Пхай передні лапи в один рукав, а задні — в другий, та й ніхто не буде видіти, що ти тут їш». А сам побіг до господаря та й каже, що є під сардаком той самий вовк, що приходив до овець. Господар прийшов до дороги з плугом, обернув, запустив плуг до борозни, відчіпає орчик від плуга та й каже до пса: «Як ідеш на забаву, то не надовго». Взяв орчик до рук, і пес злапав вовка за задні ноги, а господар б'є. Якось вдарив по ногах та й вломив му єдну ногу. Але як зачало дуже вовка боліти, роздер сардак та й ледве втік. Та й так ся з псом забавили.

Єдного разу в неділю файно сонце гріє, а пес каже до господаря, що піде собі трохи в поле подивитися. А господар каже: «То йди». Та й пес побіг. Оббіг поле вже всюди та й прийшов знов аж під ліс. А той вовк шкутильгає та й дивиться на пса, що аже пес має файний гайштук, що йому господар купив за то, що він йому добре пильнує господарства. І вовк уже не хоче приступати близько, бо боїться його. А пес питається

вовка: «Чому не приступаєш ближче до мене?» А вовк каже: «Та як до тебе приступати, коли ти уже зістав війтом у селі, маєш зверхність, можеш мене набити». А пес каже: «Ходи, не бійся». А вовк каже: «Ая, аби-с ще так мене бив, як тогди з господарем своїм?» І вовк обернувся і назад побіг у ліс, а пес помалу пішов собі попід ліс окопом.

Дивиться, а з ліса біжить корова. А пес питається її: «Чо ти так, моргулько, тікаєш?» А корова каже: «От набіг якийсь вовк та й хотів мене розбити, а я ся його напудила та й тікаю». А пес каже: «Ану вернися там, я ся подивлю, який то вовк». І корова вертається, а пес іде з нею таки на то місце, де вона ся пасла. Прийшли вони близько, і сказав пес до корови: «На тобі мій гайштук, бо вовк буде так мене ся бояти з гайштуком». Взяв здоймив з себе гайштук і заложив корові на ріг. Приходить ближче до вовкові та й кличе до себе. А вовк не хоче приступити. Пес каже: «Не бійся мене, я вже ласку утратив у свого господаря, дивися, що вже і минтиля не маю — гайштука. Я уже буду з тобов тепер, та возьмім розбиймо тоту корову оба, та й ти будеш їсти м'ясо, а я буду кості обгризати». І вовк кинувся на корову. Пес вовка зламав за хвіст, а корова обернулася і пробила вовка рогом. І він втік у ліс, уже вилизується, що його болить. А пес з коровов пішли собі додому!

Прийшли вже в село, а пес каже: «Дай мені гайштук мій, бо я так не прийду перед свого господаря». А корова не хоче йому дати, каже, що він їй подарував. А пес каже: «Як не хоч дати мені по добрій волі, то я тебе буду позивати».

І запізвав її до старого коня, що вже через ціле своє життя возив тому господареві воду. За пару днів дістали фирлядунки і пішли обоє на термін. Прийшли. Почитав їх. І пес розказав, як він оборонив корову від смерті. А кінь став та й думає над тим та й каже до корови: «То таке, корово! Якби не пес, то би давно нас вовки з'їли. А гайштук йому маєш віддати, бо то тільки його заслуги».

І корова віддала йому гайштук, перепросила його, а за кару мала йому давати через цілу зиму по дві літри молока.